

B
810.09

Latv. Med.

Dr. J. A. Jansons

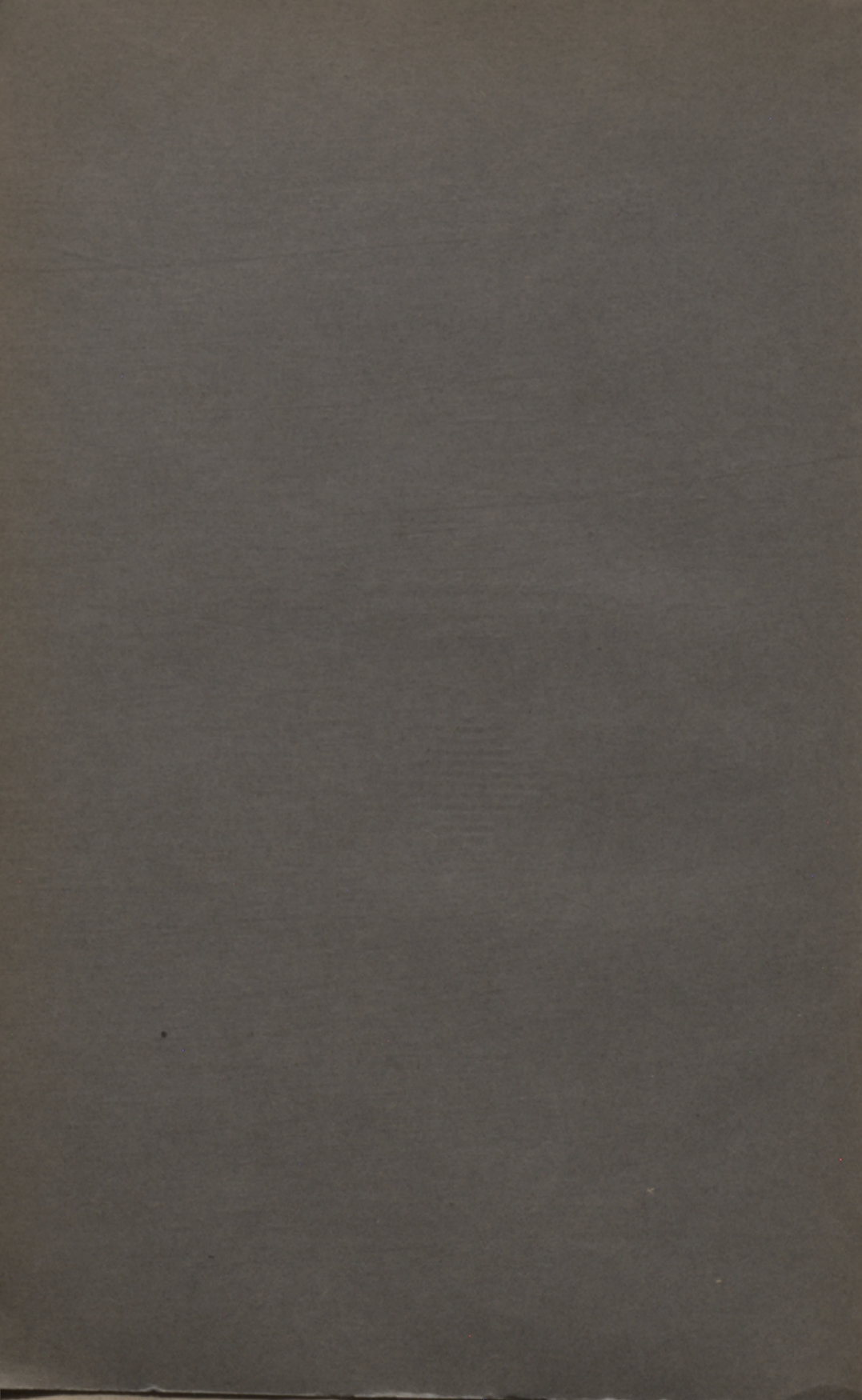
Brāļi Kaudziši

Latviešu liter. vēsturē II sēj.
iespiestā raksta atsevišķs
novilkums.

IZDEVUSI „LITERĀTŪRA”

R Ī G Ā * 1 9 3 5

B
810.09 *xi B3*

Latv. Moš.

Dr. J. A. Jansons

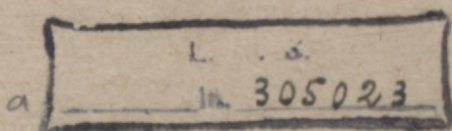
Brāļi Kaudziši

IZDEVUSI „LITERĀTŪRA“

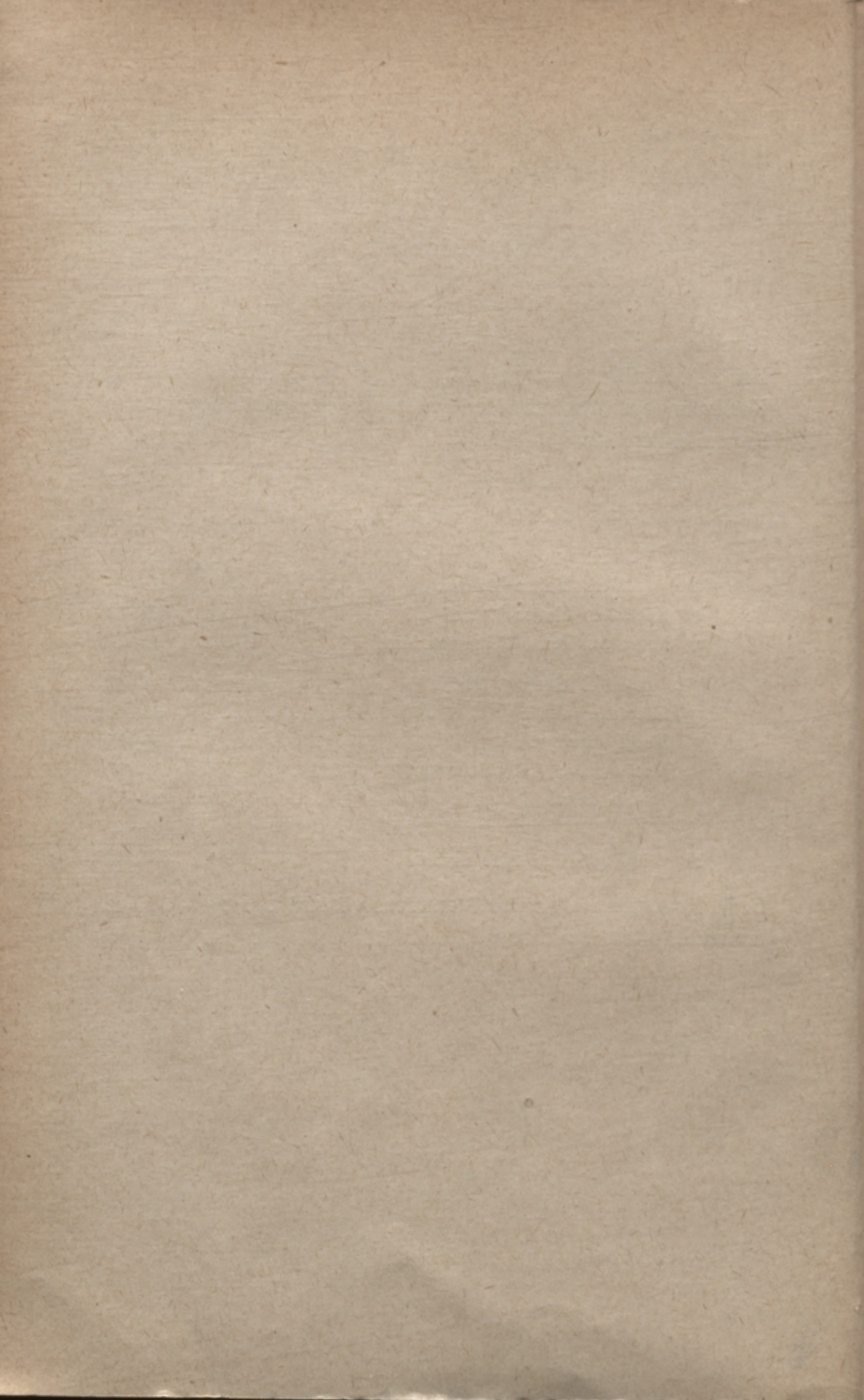
R Ī G Ā * 1 9 3 5

Latviešu liter. vēsturē II sēj.
iespiestā raksta atsevišķs
novilkums.

Satura rādītājs

	Lpp.
Ievadam	5— 7
I Brāļu Kaudzišu dzīves gaita	7—11
II Kaudzišu personība mūsu kultūrvēstures perspektīvē	11—20
III Kaudzišu literāriskā darbība	20—41
A. Kritikas darbi	21—22
B. Dzejas darbi	22—41
1. Liriskā dzeja	23—30
a) Kaudzītes Matisa Dziesmiņas	23—26
b) Kaudzītes Matisa Dzejoļi	26—28
c) Kaudzītes Reiņa Domu izteikumi	28—29
2. Episkā dzeja	30—41
a) Mērnieku laiki	30—41
Vecās dzīves tipi	33—35
Vecās dzīves sabrukuma tipi	35—37
Jaunās dzīves tipi	37—39
Mērn. laiku forma	39—41
b) Citi Kaudzišu episkie darbi	41
IV Brāļu Kaudzišu vieta mūsu literātūras vēsturē	41—42
Izmantotā literatūra	43

Ievadam.

Tautiskais laikmets ir tas fons, uz kura zīmēta brāļu Kaudzišu dzīve un darbs. Tos saprast un analizēt bez tautiskā laikmeta kultūras pazīšanas nav iespējams. Gan Kaudzišu dzīvei un darbiem nepiemīt tautiskajam laikmetam raksturīgā skaļuma, bet tas nenozīmē, ka šī laikmeta idejas un centieni viņus nebūtu skāruši. Brāļi Kaudziši pārstāv īpatnēju mūsu tautiskā atmodas laika kultūras novirzienu. Viņus neaizrāva tā laika kultūras un literatūras vadošās strāvas: ar apdomu viņi nostājās, no vienas puses, pret jaunlatviešu skaļajiem tautiskās politikas un romantiskās senatnes centieniem, ko pārstāvēja Alunāns, Pumpurs, Auseklis, Kronvalds, bet, no otras puses, ar tādu pat apdomu brāļi Kaudziši izturējās arī pret viņu jaunības laikā vēl dzīvo un spēcīgo morāliski didaktisko kultūras strāvu, ko literatūrā reprezentēja Neikens, bet praktiskās dzīves visumā — luteriskie vācu mācītāji, balstīdamies uz baznīcas dogmatiem. Tie bija divējādi, dažkārt polāri pretēji ceļi, pa kuriem tautiskā atmodas laikmeta vīri domāja vest tautu pretī labākai, gaišākai nākotnei. Pirmā ceļa vadoņi piegriezta vērību vairāk ārējiem (polītiskiem un nacionāliem) apstākļiem, tos uzskatīdami par nākotnes sapņu realizēšanas galveno noteikumu. Otra ceļa vadoņi labākas nākotnes ķīlu nemeklēja šais ārējos apstākļos, bet pašā cilvēkā, viņa dvēseles noskaņojumā, viņa morāliskajās rakstura vērtībās. Pirmie kopa latvieti, otri — cilvēku. Dzīlākā būtībā, zināms, abējo vērtības viena otru papildināja. Latviešu nacionālās kultūras nākotne bez vienas no tām nebija domājama. Ir tāpēc dabiski, ka abu šo strāvu kultūrvērtības — tā saukto jaunlatviešu un veclatviešu, kas savā starpā kā pretēji poli nevarēja satikties, — ka abu šo strāvu dzīves celšanai noderīgās, vēl vairāk — pat nepieciešamās kultūrvērtības prasījās pēc organiska apvienojuma. Tas tad ir brāļu Kaudzišu īpatnējais ceļš tautiskā laikmeta kultūras dzīvē: savu ceļu viņi gāja kā vērtību sintezētāji nacionālās nākotnes vārdā. Kaudziši nepieņēma pilnīgi ne jaun-, ne veclatvisko ideoloģiju, bet

ņēma, savu patstāvību nezaudējot, no tām abām tās kultūrvērtības, kam paliekama nozīme. Šai ziņā tā tad Kaudzīši nav uzskatāmi par vienkāršiem kompilātoriem, bet par jaunradošiem sintezes cilvēkiem — ar visām šī tipa iezīmīgajām rakstura īpašībām. — Tezei (resp. tezes vai antitezes cilvēkiem) vienmēr piemīt kā *conditio sine qua non* — vienpusība, noteiktība un aktivitāte, no kā izaug tezes izpausmes spilgtums un skaļums. Tāda bija veclatviskās kultūras teze, bet jo sevišķi gan jaunlatviskās kultūras antiteze. — Sintzei (sevišķi topošai, kamēr tā nav kļuvusi par jaunu tezi) nav skaidras noteiktības, nav vienpusības, nav arī aktivitātes, nav izteiksmes spilgtuma un skaļuma.

Brāļi Kaudzīši ir tādi klusi un vientiesīgi sintezes cilvēki. — Tautības jautājums ar brāļiem Kaudzīšiem no tezes attīstības stadijas ieiet tādā nenoteiktā pelēkas sintezes stadijā, tā ka no vienas puses Kaudzīšus savā laikā netikvien varēja uzskatīt, bet daži arī uzskatīja par ticības ienaidniekiem, no otras puses atkal — (sakarā ar Mērn. laikiem) par tautas nievātājiem. Šī klusuma un vientiesības zīme, ar ko nāca Kaudzīši, nerādīja vis, ka tautības jautājums ir zaudējis nozīmi, bet gan ka tautiskā laikmeta centieni iet dziļumā, nopietnībā un nosvērtībā. Kaudzītes Matīss pats šinī sakarā, kavēdamies atmiņās par tautiskā atmodas laikmeta sākumu, tā izsakās: „Skaņas tautības daudzinašanas aprimšana nenožīmē vis tautības jūtu izdzišanas, tāpat kā spēcīgs ugunsurs nebūt neizdzīst, izsvilstot pirmiem viegliem iekuriem, bet ar stiprāko malku deg un kvēlo joprojām. Pirmam galam ir vajadzīga strauja liesma, lai ķer stiprāki malkai cauri un to iededzina. Tad viņa degs un kvēlos, cik ilgi vien uguns tur uzturēsies. Tad liesma nav vairs gan tik augsta, svelmīga un arī dūmaina, bet to tiesu stipra, pastāvīga ar skaidru un karstu kvēli. Tālab runāt varam tikai par tautības laikmeta sākšanos, par viņa pieaugšanu un līdzšinīgiem sekmju panākumiem, bet nekad par viņa pabeigšanos, jo tautiskais laikmets var pabeigties tikai ar pašas tautas pilnīgu iznīkšanu“ (Atmiņas II, 335—6).

Uz tādējādi saprasta tautiskā laikmeta fona mēģināsim tvert brāļu Kaudzīšu sejas raksturīgos vaibstus un viņu literāriskā darba galvenās līnijas, izceļot pēc vajadzības katra dzīves datus atsevišķi. Kā darbības laika, tā virziena ziņā, bet galvenais tā gara ziņā, kas noteica abu radniecīgās intereses, nav iespējams apskatīt viena brāļa dzīvi neatkarīgi no otra dzīves: kā dzīvē, tā darbā abi viņi ir nešķirami. Pareizi tāpēc Klaustiņš viņus apzīmē par *garīgiem dvīņiem* (Mērn. laiki kā sadzīves romāns, 117). Kaudzītes Matīss šai sakarā tā izsakās: „Esam kopā redzējuši at-

austam blāzmaino tautas atdzimšanas rītu; esam kopā taisījušies uz skolotāju amatu un gadu gadiem kopā strādājuši pie jaunās paudzes; esam kopā pelnījušies un ar pilnu abpusēju uzlāvību visu pelņu kopā ilgi turējuši, neskatoties uz to, vai abi spēj pelnīt visur un vienādi; esam nobraukuši un nostaigājuši kopā ne mazāk par sešpadsmit tūkstošu verstēm, daudz ko redzēdami; esam stādījuši simtu simtiem kokus un kopuši māju; esam pierakstījuši baķu baķiem papīru...“ (Atmiņas II, 220).

I Brāļu Kaudzišu dzīves gaita

Vecpiebalgas Mādaru mājas ir tā vieta, kur Kaudziši ieraudzīja saules gaismu un uzsāma pirmos garīgos iespaidus. Reinis dzima 12. maijā (j. st.) 1839., Matiss — 18. augustā (j. st.) 1848. g. Viņu tēvs bija Mādaru saimnieks Reinis, kas uzvārdu došanas laikā (1826. g.) bija pieņēmis uzvārdu — Kaudze. Tā saukušies bērniņā un jaunībā arī Reinis un Matiss, tikai vēlāk pārdēvēdamies par Kaudzišiem (K. Egles: Brāļu Kaudzišu radu raksti).

Dzīves rīta cēliens Kaudzišiem paiet Mādaru mājās. Tā ir klausu laiku zemniekmāja, kam dzīvojamā ēka Reipa un Matisa bērniņā bija vēl bez skurstega, un darbus tur strādāja pie skala uguns; Reinis atminas pie tādas gaismas vien uzaudzis un pie tādas arī grāmatu mācījies. Šai mājā valda to laiku kristīgais dievbijības un zemnieciskās pieticības un darba gars, par ko vēl turpmāk būs jārunā. Mādaru māja nebija necik liela, un ar dzīvi tur, lai gan vecāki bija rūpīgi un gādīgi latviešu ļaudis, negāja — sevišķi pēc mātes nāves (1852. g.) — visai viegli. Bērniem bija jāapmierinās ar trūcīgu apģērbu, pastaliņas, piem., uzāva tikai pie baznīcas vai saiešanas kambara, visu ceļu, kā vienmēr un visur, gāja basām kājām. Svārciņi, cepures bija par vairākiem vieni paši, un tos ģērba tam, kas bija vedams kur laukā. Tāpat bija ar ēdienu: gaļu — vislielākais — redzeja tikai pāris reižu nedēļā, vakariņās daudzreiz bija jāapmierinās tikai ar sāli un maizi (R. Kaudzītis: Manas dzīvības ceļš. Burtnieks 1934., 920). Tādos apstākļos par skolas apmeklēšanu nevarēja būt runas — vēl jo tāpēc, ka bērniem bija jāpalīdz visādos lielo darbos un līdz vēlām rudenim jāiet ganu gaitās; sevišķi agrās celšanās un aukstās rīta rāsas dēļ ir Reinis (Burtnieks 1934., 916—917), ir Matiss (K. Egles Atziņas I, 84) šo ganu kalpojumu piemin kā pāridarījumu zemnieka bērnam. Tā Reinis arī nav bijis nevienas dienas skolā. Viss, ko viņš izglītības ziņā sasniedzis, ir paša centības ieguvums — pašmācības ceļā iemantots, jo Reinim prāts uz grāmatām nesies jau no bērnu dienām. Gatavodamies uz-

sākt patstāvīga cilvēka dzīves gaitas, Reinis izmācās par dreimani, un vērptāmo ratiņu dreijāšanu kā blakus pelņu viņš neatmet arī vēl, būdams par skolotāju. Arī Matīsam nebija labāku izredžu dzīvē; tāpēc arī viņš, brālim palīdzēdams, sāka nodarboties ar to pašu dreimaņa arodu un drīz vien šai darbā iemanījās. No šī netiši uzsāktā amatniecības ceļa Matīsu novirzīja gadījums: proti — krievu valodas klases atvēršana Vecpiebalgas draudzes skolā (1865. g.). Kā aroda pratējs, kļuvis patstāvīgs, Reinis ierosina domas par Matīsa paskološanu šai krievu klasē, apsolīdams līdzekļus no savas puses. Tā Reinis palīdz Matīsam tikt uz augšu. Matīss nu iet skolā, bet brīvlaikos strādā arī ratiņu darbu, lai izdevumu ziņā varētu vieglāk cauri spiesties. Tai laikā skolu dzīvē novērojams uzplaukums: tiek atvērta daudz jaunu pagastskolu. Sakarā ar to ir skolotāju trūkums. Un 1867. g. Kaudzītes Matīsu, kurš nav vēl draudzes skolu beidzis, iecel par skolotāju jaunatveramā Kaibēnu skolā, kas tika ierīkota Kalna-Kaibēnu saimnieka mājā, kurās kontraktu tai pašā laikā bija ieguvis Reinis, ko skolu valde arī šai pašā skolā iecēla par palīgu Matīsam — ar noteikumu, ka abiem jāiztur skolotāja pārbaudījums. Darbus, kas bija jāveic, sagatavojoties uz pārbaudījumu, brāļi dara kopā, savstarpīgi izpalīdzēdamies. Zināms, ka šinī gadījumā savukārt atkal Matīss bija tas, kas Reini vilka uz augšu. Šis pārmaiņas brāļu dzīvē notika 1867. gadā. Šai 1867. gadā Matīss bija jau sācis literāriski darboties: viņš pārtulko Lermontova Mūsu laiku varoni (kas palika neiespiests) un iesūta Mājas Viesim pirmos mēģinājumus humoristikā („E, kur zāģers“ u. c.), reliģiski noskaņotā jūtu un dabas lirikā (Lagzdigalai) un apcerē (Zokrates nāve), kas spilgti iezīmē galvenās līnijas viņa turpmākā literāriskā darbībā. — Ar 1867. gadu beidzas brāļu dzīves rīta cēliens tēva mājas paspārnē.

1868. gadā sākas jauns pusdienas cēliens brāļu Kaudzīšu dzīvē. Ja iepriekšējais posms bija sagatavošanās uz darbu, tad tagad sākas dzīves darba gadi. Un šī dzīves perioda darbā brāļi ir tik cieši kopā saistīti, kā nekad agrāk vai vēlāk. Šī ciešā kopdzīve un kopdarbība — ir tas moments, kas iezīmīgi raksturo brāļu Kaudzīšu dzīves dienasvidus cēlienu. No 1868. gada rudens brāļi sāk strādāt Kaibēnaskolā. Ar šo skolu, ko vēlāk, kad pagasts uzcēla turpat Kaibēnu tuvumā atsevišķu skolas ēku, pārdēvēja par Ogrēnu skolu, saistās abu brāļu mūža vērtīgākie sabiedriskie, pedagogiskie un literāriskie sasniegumi, par ko te īsumā tikai pieminēsim, jo par šī dzīves posma daļdarbiem mums vēlāk būs plašāki jārunā.

Šai laikā Reinis (ar pieņemto vārdu — R. Vidzemnieks) uzsāk žurnālista darbību (1871. g.), no kurās abi brāļi neatteicās,

kamēr vēl varēja spalvu rokā turēt. Viņi, viens vai otrs, darbojas visos tā laika pazīstamākajos periodiskajos izdevumos, varbūt tikai Latv. Avīzes atskaitot, bet galvenā kārtā — Balt. Vēstnesī un Balsī. Reinis raksta par pedagogiskiem, bet visvairāk par dažādiem dienas jautājumiem tautsaimniecībā, bet Matīss blakus šiem — galvenā kārtā kavējas pie literāriskām lietām. Šinī vietā, lai raksturotu Matisa sabiedrisko interešu nopietnību, jāmin viņa populārzinātniskā studija Brāļu draudze Vidzemē, kas 1878. g. iznāca atsevišķā brošūrā. Visspilgtāki tomēr brāļu sabiedriskās intereses un darbība izpaužas biedrību dzīvē. Reinis ierosina dibināt savstarpēju uguns apdrošināšanas biedrību, tad arī apdrošināšanas biedrību pret krusas nelaimi. Reinis ir 24 gadus pagasta vietnieku pulka loceklis, dažus gadus arī pagasta vecākais; 35 gadus no vietas viņš ir Cēsu apriņķa kara klausības komisijas loceklis; 1883. gadā viņš ir Vidzemes lauku biedrību delegācijā, kas nonesa uz Pēterpili keizaram šo biedrību padevības apliecinājumu; bez tam ir vēl piedalījies vienā otrā sabiedriskā kopdarbā. Matiss pāri par 50 gadu ir aktīvi piedalījies Vecpiebalgas dziedāšanas biedrībā (dib. 1869. g.), ko vēlāk pārvērtā par Labdarības biedrību. Šai biedrībā darbotamies, viņš noorganizēja Vecpiebalgas teātri, kas ieņēma cieņījamu vietu blakus Rīgas Latv. biedrības teātrim, tāpat kā pati Labdarības biedrība savas darbības svarīguma ziņā stāv pirmajā vietā aiz Rīgas Latviešu biedrības. Teātri Matiss piedalījies arī kā aktieris; biedrībā bijis valdes loceklis un kādu laiku priekšnieks, kam bija jāvada biedrības jaunā nama celšana. Matiss (1896. g.) ir dibinājis patērētāju biedrību Pārtika, kuņas priekšnieks bijis ilgu laiku; vēlāk piedalījies arī krāj-aizdevu sabiedrības dibināšanā.

Ne mazāk ievērojama ir Kaudzīšu pedagogiskā darbība šinī Kaibēnu kopdarbības posmā. Skolas darba sākuma laikā pašiem Kaudzīšiem bija jāstrādā gandrīz bez — vai arī ar visai trūcīgām mācības grāmatām. Lai šo trūkumu novērstu, brāļi ķērās pie skolas grāmatu sarakstīšanas. Ar Reiņa vārdu tika publicētas tādas mācības grāmatas: Bībeles stāsti, Garīgs skolas draugs, Baznīcas vēsture un Ģeogrāfija tautas skolām. Matīss vispirms izdeva — Vadoni ortogrāfijas mācībā tautas skolām. Šai sekoja citas: Vēsture tautas skolām, Krievijas vēsture skolām un mājām, Krievu valsts attīstības gājums, Gada skaitļi iz vispārējās vēstures; par pazīstamāko no viņa skolas grāmatām kļuva Sēta un Skola, kas tika izdota trīs daļās (I 1882., II 1883. un III 1884.) ar Stērstu Andreja, bet galvenā kārtā ar brāļa Reiņa līdzdalību, tāpat kā Matiss no savas puses arī bija piedalījies ar savu padomu Reiņa grāmatu darbā

(Atziņas I, 115). Dažas no Matīsa skolas grāmatām, to starpā Sēta un Skola, tika lietotas skolās vēl 20. g. simteņa sākumā.

Pēdīgi jāmin šī Kaibēnu kopdzīves perioda centrālais punkts — sasniegumi dzejā. Matīss laiž klajā savas Dziesmiņas (1872.) un Dzejoļus (1877.), publicē tulkojumus no Ļermontova — Daimonu (1874.), Kadži Abreku (1874.), Puškina — Gustito Kaukazā (1877.), angļu rakstnieka Meriēta (Marryat) — Temzes dēlu (no vācu teksta — 1880.) un Fr. Šillera jau daudzkārt tulkoto Zvana dziesmu (1890.). Bez tam Matīss, Kronvaldā ierosināts, sūta tautā pirmo ievērojamo latviešu mākslas dzejas antoloģiju Smaidi un asaras jeb Dzejnieku labdienas (1880.). Abi brāļi kopā saraksta Mērnīeku laikus (1876.—1879.). Reinim tai pašā laikā veidojas prātulu jeb aforismu krājums (Atmiņas II, 212), kurā viņš iegulda savas atziņas, kas smeltas no dzīves vērojumiem pašu sētās un pasaulē. Bez tam Reinis 80. gados ir sācis rakstīt romānu no maleniešu dzīves Izjuriēši, kas nepabeigts palicis rokrakstā. — No 1893. g. Ozols Cēsis sāka izdot Viņu — Kaudzišu kopotus rakstus. Pēc cittautu parastā parauga tāda Kaudzišu kopotu rakstu izdošana ir pirmais piemērs latviešu literāriskajā praksē. Viņa ietver 23 burtņīcas. Visvairāk te ir Matīsa aprakstu par ceļojumiem, Matīsa tulkotie Ļermontova raksti; IV burtņīcā (1898.) ir kopā savākti Reiņa Domu izteikumi; pēdējās trīs burtņīcās ievietoti Mērn. laiki (3. izdevumā), ar ko 1903. gadā noslēdzās brāļu kopotu rakstu izdevums. Un tas bija pēdējais viņu kopdarbības perioda kopīgais darbs.

Zīmīgi šai brāļu pusdienas cēliena centienu un darba kopībai ir vēl 7 lieli kopīgi ceļojumi pašu zemē (t. i. — toreizējā Krievijā) un ārzemēs no 1879.—1903. gadam. Šos ceļojumus brāļi uzsāka vienmēr no Kaibēniem un turp vienmēr atkal atgriezās. — 90. gadu beigās Reinis sāk žēloties, ka viņam ir grūti Kaibēnu saimniecību vadīt; viņā aug un gadu no gada pieņemtas savāda grūtsirdība un dzīves apnikums. Reinis ap 1904. gadu aiziet no mājām, un Kaibēnu saimniecība pāriet Matīsa ipašumā. Tā — apmēram gadu simteņu mijā — noslēdzas otrs periods Kaudzišu dzīvē. Un tas bija viņu jaunradošā darba periods.

Trešajā jeb vakara cēlienā Reinis no darbības skatuves itkā pazūd pavisam. Nemierā ar sevi un pasauli, grūtsirdības māks, viņš klejo no vienas vietas uz otru, šad tad arī iegrieždamies Kalna-Kaibēnos. Pēdējā šāda atgriešanās savu vīra gadu darba vietā ir 1920. gada vasarā, kad, Kalna-Kaibēnos dažas dienas nodzīvojis, viņš tur mirst 21. augustā. — Matīss pēc brāļa aiziešanas un kopdarbības saišu pārtraukuma tomēr neizgāja no dzīves un darba.

Viņš savā dzīves vakara periodā, saglabādams dzīves možumu un vingrumu līdz galam, ir aizņemts ar tām pašām trim nodarbībām, kas viņam mīlas bijušas kopš jaunības dienām, proti: ar dārzkopību, rakstniecību un mācīšanu skolā (Atziņas I, 97—100). Tāpēc 1920. g. uzrakstītās atmiņās par sevi Matiss var teikt: „Kalna-Kaibēnu māja, kas priekš piecdesmit gadiem atradās klajā augstumā, ir ietērpta tagad vispusīgi dārza un citu koku kuplumā, tāpat arī Ogrēnskola.“ — „Īpaši tagadējā Kalna-Kaibēnu mājas dārzā ir ieguldīta liela daļa no manas dzīvības mīlestības, un viņa labad arī mana dzīvība ir man labu tiesu mīļāka un dārgāka nekā būtu bez viņa.“ (Atziņas I, 98). Tā Kaibēnu mājas darbu gaitās Matiss nodzīvoja savu mūžu kā vērtību radītājs zemniekšētas kopšanā. No skolas darba Kaibēnu-Ogrēnu skolā Matiss atstājās 1911. g. Neoficiāli viņš tur darbojās tomēr arī pēc šī termiņa. Pasaules kara laikā Pēterpilī viņš vēl reiz uzņēmās skolotāja pienākumus, mācīdams latviešu valodu un literatūru dažās uz Pēterpili no Rīgas evakuētās ģimnazijās. — Rakstniecību Matiss nebija pametis līdz pēdējai savas dzīves stundai. Atmiņas, atskats uz mūža darbu — tas ir Matīsa dzīves vakara cēliena galvenais un vērtīgākais devums. Daiļliteratūrā parādās vēl viens otrs dzīvs dzejolis, bet visumā literāriskās spējas ir zaudējušas jau savu jaunības spēku. Šī perioda ievērojamākie darbi ir: Atmiņas no tautiskā laikmeta — divās daļās (1924.), monografija par Vecpiebalgu (1926.) un Jauno Mērnieku laiku četras daļas (1924.—1927.). Piekto daļu nesarakstījis, Matīss mira 1926. gada 8. novembrī. Nāve viņu pārsteidza saimniecības gaitās paša dārzā zem ābeles.

II Kaudzišu personība mūsu kultūrvēstures perspektīvē

Rakstnieks, kā katrs radītājs, savus darbus rada pēc savas sejas un līdzības. Tāpēc rakstnieka garīgās sejas, viņa personības pazīšana ir viņa darbu galvenā atslēga. Šādā sakarībā mēģināsim izprast, kā sava laika kultūras apkārtņē veidojušās brāļu Kaudzišu personības. Kaudzišu mākslinieciskā apdāvinātība gandrīz nemaz nevarēja izpausties fantāzijas lidojumā. Aiz tā iemesla Kaudziši jo cieši ir saistīti ar sava laika dzīves reālību. Viņi rakstīja vai vienīgi tikai par personīgiem pieredzējumiem personīgā apgaismojumā. Tāpēc vēl jo vairāk viņu kā sava laika personību pazīšana kļūst par nepieciešamu priekšnoteikumu, lai varētu laika perspektīvē saprast un novērtēt viņu daiļdarbus.

Tas mūsu kultūras laiks, kad veidojas Kaudzišu personības, ir pārejas laiks no vecās, ģimenes tradīciju dzīves lauku sētā uz jauno

— plašāku sabiedrisku un garīgu centienu dzīvi. Divi faktori te ir jo svarīgi: veco tradīciju sēta un jaunā pasaule. Pāreja no vecajiem uz jaunajiem centieniem sevišķi spilgti izpaudās Vecpiebalgā — Kaudzišu dzimtenē. Te ap 19. g. s. vidū vecajai dzīvei raksturīgie reliģiskie centieni — herhūtisma formā — parādās vēl tik plašos apmēros un tik dzīvā, aktīvā garā, kas Zemgalē un Kurzemē reliģijas ziņā nekad nav pieredzēts, jo pie saiešanām Piebalgā tad piederēja gandrīz visi bagātākie un ievērojamākie laudis (Brāļu draudze Vidzemē, 97). Un šinī pašā Piebalgā 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā nodibinās tik aktīvs jaunās dzīves centrs, kāds citur Latvijas provincē arī vēlāk nekur nebija sastopams.

Kas tad nu garīgā ziņā bija Kaudzišu tēva māja un kas bija tā jaunā literāriskā apkārtnē, kas viņus rāva ar visām saknēm ārā no bērnu dienu zemes?

Mādaru — Reiņa un Matīsa tēva mājas — garu varētu gandrīz pilnīgi raksturot ar Niedras Līduma dūmu vecā Strautmaļa vārdiem: „Debess pār mani un zeme apakš manis — tās ir tās divas lietas, kas cilvēku neviļ.“ Kristietības debesis un latviskā zeme — tādi ir vispār vēl visā 19. g. simtenī latviešu zemnieka sētai galvenie dzīves balsti. Un Mādari šinī ziņā nebija nekāds izņēmums. Mādaru saimnieki ir saiešanu cilvēki. Tēvs pie tam vēl saiešanu kopējs jeb sacītājs. Sestdienas vakaros un svētdienās visi mājnieki pulcējušies kopā pātaros. Reinis atminas, ka bērniem pātari bijuši ik rītus un vakarus obligātorisks pienākums: gulēt netikuši, kamēr pātari nav bijuši noskaitīti, rītos ēst nav dabūjuši, kamēr nav bijuši apkopuši un atkal pātarus noskaitījuši. Pirmā garīgā mācība, ko dēli no mātes saņēmuši, ir Firekera, Loskiela un citas garīgās dziesmas. Lasīt bērni mācās tikai no dievvārdu grāmatas, tā ka bībele vēlāk top sevišķi Reinim par mīlu lasāmo grāmatu. Matīss savās atmiņās no šī viedokļa Reini tā raksturo: „Viņš bij īsti reliģiozs jauneklis, ticēdams visu pēc rakstu vārdiem. Apmeklēja cītīgi dievvārdu vietas, kā baznīcu un Ceplu brāļu draudzes kambari, dziedāja garīgas dziesmas un uz dievgalda mācību samācījās vai pat visus seši simti bībeles pantus, kā to prasīja viņa ļoti cienījamais mācītājs F. Šilings“ (Atmiņas II, 202).

Macītājs Šilings bija un palika arī Matīsam kā garīga autoritāte līdz dzīves galam: kā reliģisko centienu simbolu Matīss glabājis Šilinga viņam bērībā iedāvāto Kristus notēlojumu, turēdams „to arī tagad (1920.) pirmā vietā acu priekšā“ (Atziņas I, 80). — Tāda ir Kaudzišu tēva māja no vienas puses, un tāds ir mantojums, ko brāļi paņēma dzīvē līdz no tās.

No otras puses šinī mājā valdīja latvisko tradīciju gars, daļu no kā brāļi arī paņēma dzīvē līdz. Kā toreiz visās zemnieku mājās, tā arī Mādaros pastāvēja ticība raganām (Atziņas I, 91) un cielvīņu redzēšanai (attiecībā uz pienu un liniem), ticība dzeguzes kūkošanai un paraša meteos laisties no kalna (Burtņieks, 1934., 868—69, 871). Par visām lietām Mādaros godā bija latviskais darba tikums, kas tika jau no mazotnes ieaudzināts bērniem. Reinis šūpoja mazos bērnus, spolēja audējām spolītes, iztina pievērptās spoles. Attiecīgā vecumā bija jāuzsāk ganu gaitas. Matīsam ganos deva adīkli līdz un novērtēja viņu par netīkušu, kad viņam šis darbs neveicās.

Kā trešais mantojums no Mādaru sētas vēl jāpiemin — sentimentāli didaktisko vācu tautas stāstu lektūra, Lundberga — Pētera jaunā vientuļa un Leitāna (Kaŗa lielkunga Eistakija u. c.) stāstu garā (Latv. grām. 1927., 367).

Ja pa to starpu latviešu dzīvē nebūtu nākuši citi laiki, tad Reinis un Matīss būtu palikuši pie zemes un aroda (dreimaņa) darba, kļūdami varbūt tikai savā tuvākā apkārtnē kā grāmatnieki pazīstami. Gadījums ar krievu klases atvēršanu un brāļu personīgā centība deva iespēju Matīsam nokļūt skolā. Lai gan toreiz Rātmindera vadītā Vecpiebalgas draudzes skola Matīsu tieši nepiegrieza jauniešiem centieniem, tad tomēr, audzēkņu jūtību asinot un prātu kopjot, tā veda viņus prom no tēvu-tēvu sētas dzīves, sniedzama jaunus atbalsta punktus vecās dzīves pārvērtēšanai. Tādā kārtā skola, attīstīdama kritikas spējas, tuvināja netieši jaunajai dzīvei. Jau skolā Matīss sāk karot ar māntības ķēmiem un spokiem (Atziņas I, 102—103), bet jaunajai dzīvei, reizē ar vienu otru savu skolotāju (Pilsātnieku), viņu pieved paša sava laika stilā ieturētā centība. Un brāļi Reini, vismaz sākumā, Matīss šinī virzienā vilka līdz.

Kas tad nu ir toreizējās jaunās dzīves būtība un saturs? — Ja ne pats spilgtākais, tad vismaz viens no tādiem latviešu jaunās dzīves reprezentētājiem ir Juris Alunāns ar saviem reliģiski-kritiskajiem, nacionālajiem un individuālajiem centieniem, ko vairāk vai mazāk spilgti pauda arī Pēt. Avīzes un Balt. Vēstnesis.

Būdami jauni skolotāji, Kaudzīši 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā diezgan pilnīgi uzņēma šo virzienu, neprasot, cik tas saskaņojams ar tiem centieniem, kas mantoti no tēva mājas.

Apstāsimies vispirms pie reliģijas jautājuma, kam ir tik svarīga nozīme brāļu dzīvē, kā bez tā noskaidrošanas paliktu neizprasta viņu personība, tāpat arī viņu daiļdarbi. Kaudzīšu ticības cīņas ir raksturīgas tā laika inteliģentajiem jaunekļiem. Modernā iz-

glītība viņus aizved prom no bērna ticības. Majās mantotie reliģijas uzskati sāk šķobīties un brukt. Arī Kaudziši pāraug baznīcas dogmu un ar jaunekļu karstumu sāk to asi un nesaudzīgi kritizēt. Šāds radikālisms reliģijās uzskatos ir raksturīgs toreizējam laikam, ne tikai Kaudzišiem viņu jaunības un pa daļai vīra gadu periodā. Kā jau minējām, J. Alunāns ir pirmais, kas ar tādiem uzskatiem parādās latviešu literātūrā (viņa fābula Līdeka). Dr. J. Jurjāns šo Valdemāra Tērbatas pulciņa brīvdomības garu atnesa uz Piebalgu, kur šādā virzienā ietekmēja Pumpuru un, domājams, arī Kaudzišus. Tāda gara cilvēks ir arī A. Tullijs (1851—1909), kas darbojās ilgu laiku Piebalgai tuvajos Drustos kā skolotājs, būdams tuvs Kaudzišu centienu biedrs. Tullijs savā laikā ticis izslēgts no Varšavas garīgā semināra par brīvdomīgu atbildi Dieva trīsvienības jautājumā. Viskrasāki un visradikālāki pret kristīgo baznīcu noskaņots ir Auseklis, kas ne tik vien rakstos, bet arī dzīvē bija pazīstams kā dedzīgs un neiecietīgs mācītāju pretinieks. — Brāļu Kaudzišu radikālismu reliģijas lietās raksturosim ar pāris piemēriem. Reīnis, kā to viņa aforismi („domu izteikumi“) rāda, vienā otrā vietā ir nostājies pilnīgi pret kristīgiem dogmatiem: „Dievu apmierināt ar lūgšanām, velnu aizdzīt ar krustu, grēkus izlīdzināt ar parādu pārdzēšanu, — tiešām jābrīnās, cik ļoti tu, cilvēks, esi iemanījies šai noziegumu veikālā, nevien no visa atgriezties, bet arī visu izdarīt bez nekā. Pat savu parādu izdzēšanā mērcē spalvu citu asinīs, jo tinte maksā naudu“ (Vija IV, 15). „Grēks ir briesmīgs, tā to atzīst arī paši cilvēki; bet vai grēku nolīdzināšana nav jo briesmīgāka, ja to daram ar cita asinīm — tā cilvēki neatzīst vis“ (Vija IV, 93).

Matīsa dzīvē un darbos šī opozīcijas līnija ir parādījusies vēl spilgtāki. No Balt. Vēstneša redakcijas atbildēm 1873. gadā, piem., redzam, ka B. Dīriķis noraida Kaudzītes M. iesūtījumu Debesis un elle, piebilstams: „mums par agri“. 1874. gadā Matīss dod pozitīvu atsauksmi par Tullija 1873. gadā Balt. Vēstn. iespiesto dzejoli Neticīgais, ko Zeiferts satura ziņā uzskata par latviešu literātūrā vēl nedzirdētu brīvdomību (Latv. rakstn. vēsture II). Kronvalda vadītā Rīgas skolotāju konferencē 1874. gada vasarā Matīss priecājas, ka no korāļa Dievs Kungs ir mūsu stipra pils nedzied vairāk par pirmo pantu: „par velliem nedziedāja vis“ (Atmiņas I, 296). Daži Balt. Vēstn. 1877. g. 39. numurā eksemplāri iznāca ar cenzora svītrotu Kaudzītes M. kuplejveidīgo satīru Nekur tā neiet kā pasaulē. Te ir tiesāti tautas dēli, skolotāji, avižnieki, dzejnieki, tirgotāji, mācītāji. Sakarā ar šo dzejojumu Matīss savā skolotāja vietā jutās apdraudēts un tā paša laikraksta 1878. gada 26. num. sludinājumu daļā deva paskaidrojumu, ka ar minēto dzejoli viņš nav gribējis aizkart reliģijas

svētuma, bet tikai tiesājis cilvēcīgas aplamības. Aiz tā iemesla, ka Rātmindera kundze uzskatīja Matīsu par bezdievi, kas uz dievnamu aizejot reti, bet uz saiešanu gandrīz nemaz (Latv. Grām. 1931, 151), viņa ilgi dziedās savu meitu laist pie Matīsa par sievu. —

Viss kriticismis reliģijas lietās Kaudzišiem nebalstās uz nacionāliem (kā galvenā kārtā Auseklis), bet uz ētiskiem (kā J. Alunānam) un racionāliem pamatiem. Kaudziši ticību kritizē tur, kur tā neparādās ētiskos darbos un kur tā nesaskan ar prāta atzinumiem. No ētiskā viedokļa Reinis kādā aforismā saka: „Ticība ir zieds, darbi ir augļi“ (Vija IV, 23) vai „Tā ticība ir dibināta uz visstiprākā pamata, kuŗa spēj uzturēt visilgāk tikumu“ (103). Matīss, būdams par ticību tādās pat domās, morāliiski tiesā mirstošo saiešanu cilvēkus un viņu liekulību (Br. draudze Vidzemē, 82, 128—133). Tikpat skaidri Kaudziši vērsas arī ar racionālo argumentu pret reliģiju. Matīss minēto dzejojumu „Nekur tā neiet“ ..., kur viņš tur tiesu arī par mācītājiem un baznīcu, nobeidz:

Negribu tev vairāk stāstīt,
Kāds virs zemes prāta bāds...

Sevišķi Reinim šis iebildums pret reliģiju ir ļoti stiprs: „Ko lai daru, ka nevaru saprast? — Netici!“ (Vija IV, 14) vai: „Ja Dievam ticīgie un velnam neticīgie, kam tad prātīgie un neprātīgie?“ (18), vai arī: „Ja saprotu, kādēļ gan tad lai ticu? ja nesaprotu, kādēļ tad ar' lai ticu?“ (29).

Šis kriticismā periods bija saistīts ar atturību un tik jūtamam garīgam pārākuma apziņu, ka apkārtne brāļus uzskatīja par augstprātīgiem — par tādiem, kas uz draudzes reliģisko dzīvi skatās kā no kalngaliem. Māc. Meisters tādus spriedumus dzirdējis vēl pēc Matīsa nāves.

Neskatoties uz visu reliģisko radikālismu, brāļi tomēr nezaudē bērībā uzņemto piētāti pret reliģiju. Pareizi Matīss savā paskaidrojumā minētās kuplejas lietā saka, ka viņš neaizkar svētumu, bet tikai cilvēku aplamības svētuma lietās. Sevišķi skaidri, kā to redzam no apcerējuma Brāļu draudze Vidzemē (5, 133—135), Matīss savas simpatijas, cienību un godbijību parāda saiešanu reliģiskajiem centieniem, kur tie to no ētiskā un saprāta viedokļa pelnī. Reinis savu piētāti reliģijas lietās pats labi raksturo, kādā savā aforismā teikdams, ka ticība esot mīlas mātes klēpis bērnam, bet pieaugušais, to atstājis, nedrīkst darīt kauna šim klēpim, bet viņam tas jāmilē un jācienī (Vija IV, 46).

Uzskatiem veidojoties un stabilizējoties, no šiem piētātes un racionālisma momentiem Kaudziši reliģijā izkristalizējas par tik no-

teiktiem piētiskiem racionālistiem, kādi mūsu kultūras dzīvē nav redzēti pēc Vecā Stendera, kas visu ticību, baznīcu, pātarus, Dieva galdu u. t. t. bez īstas labošanās un taisnas dzīvošanas uzskatīja par tīriem māņiem un par „blēžu ticību”. Pie šiem piētistiskā racionālisma uzskatiem Kaudziši palika visu mūžu. Kā Stenderam šie uzskati neliedza baznīcā darboties, tāpat arī brāļi Kaudziši, jaunības straujuma un radikālismam nogulstoties, atrada par iespējamu sadarboties ar baznīcu, aktīvi piedaloties tās vadišanā. Reinis būdams par Kaibēnu saimnieku, ieņēma baznīcas valdes locekļa sēdekli. Viņš bijis ievēlēts pat par baznīcas priekšnieku, bet formālu apstākļu dēļ nav ticis apstiprināts. 1905. gadā viņš ar sirsnīgu bardzību aizstāvēja baznīcu pret zaimotājiem. Testamentā pusi no sava Pēterupes īpašuma viņš novēl baznīcai. Tāpat arī Matīss, gan vēlākos laikos (1920.—1923.), ieņēma baznīcas priekšnieka vietu. Testamentā arī viņš savas mantas lielāko daļu (Kalna-Kaibēnus) novēl Vecpiebalgas baznīcai.

Matīss pilnīgi izlīdzinājās ar baznīcu. Viņš varēja atgriezties pie bērnu dienu ticības un atrast mieru.

Turpretī Reinis, kam racionālisms bija rakstura neatņemama daļa, palika šai ziņā pusceļā, jo tur, kur Matīss atrada mieru, Reinis tā neatrada. Dzīves jēgas jautājumu uz reliģijas pamatiem Reinis atrisināt nevarēja, un tas palika viņam līdz beigām kā viens no lielākajiem personīgās dzīves grūtumiem. Par to savā pesimistiski noskaņotajā autobiografijas uzmetuma ievadā Reinis, „ar cietām, kailām prāta acīm” savu stāvokli vērodams, raksta drūmus vārdus (Burtn. 1934, 795—6).

Kaibēnos mirstot, Reinis apstiprinājis vēl šādu savu pārdzīvojumu novirzienu: „sirds vēlas virzīties atpakaļ tai vientiesībā, kāda bijusi tālajā jaunībā” (Atmiņas II, 218). Vai beigās prāts Reinim to ļāva — nezinām, bet raksturīga ir šī nemiera pilnā vēlētāns. Reinis bija filozofs ar filozofa skepsi līdz galam. Šīm šaubām pievienojās tāds nemiers un sāpes (ko Matīss, zīmējoties uz brāli, nosauc baironiskā terminā — par pasaules sāpēm), kas jāpārdzīvo filozofam, kurš no veciem uzskatiem neapmierināts atstājies, bet jaunus pamatus, uz kā nostāties, lai gūtu filozofam piederīgo mieru, nav spējis sev nodibināt.

Reliģiskie centieni — to piētistiski racionālajā formā — noteica Kaudzišu attiecības pret nacionālo centienu kompleksu. Šinīs savās attiecībās viņi bija stipri kritiski. Viņi bija un palika tādi, nelūkojoties uz to, ka tāi laikā taisni Piebalga bija tā, kur, izņemot Rīgas centru, tautiskā sajūsma sīta visaugstāko vilni. Vec-

piebalgā bija nodibinājies literārisks pulciņš — Ķirps, pie kuŗa līdz ar Kaudzišiem piederēja Dr. Jurjāns, Pumpurs, Pilsātnieks (dziesmu — Ozoli vēl Baltijā un Nu sveiki, draugi, kas šē kopā esam autors), Stērstu Andrejs, Tullijs, bet vēlāk arī Kronvalds. Kā ciemiņš šad tad 70. gadu sākumā te parādās arī Auseklis, kas uzstājas ar patriotiskām runām, Pumpurs jau 1867. gadā kļūst pazīstams ar savu „tautas dziesmu” — Stāsti manim, Daugaviņa. Pulciņā viņš 1870. g. lasa savu tikko sacerēto tautiskā gara un stila dzejojumu — Pastārīte, kas visus, bet sevišķi Dr. Jurjānu, dziļi ietekmē. Kaudzītes Matīss atzīst, ka sevišķi no Kronvalda dabūjis „smelties dažu labu ierosinājumu uz tautiska virziena darbību” (Atziņas I, 112). Ir brīnums, ka Kaudziši tik dižu tautas vīru starpā nezaudēja savu patstāvību un nepazuda paši sev. Būdami Balt. Vēstn. līdzstrādnieki, viņi nebūt visumā nepieslējās tam nacionālās kustības novirzienam, ko pārstāvēja šis laikraksts, galvenā kārtā nevarēdami pieņemt tā pseudo-mitoloģisko līniju. Valdemāra un Pēt. Avižu nacionālisma līnija tās praktiski racionālajā novirzienā atbilda isti Kaudzišu garam. Tautas lietas brāļiem stāvēja vienmēr tuvu. Kad Rīgā bija kādi tautas svētki vai citi ievērojami gadījumi — Latv. biedrības gada svētki, nama iesvētīšana, Merkeļa pieminēkļa atklāšana, dziesmu svētki, zinību komisijas vasaras sapulces, skolotāju konferences u. t. t., tad viņi vienmēr tur piedalījās vai nu personīgi, vai ar apsveikumiem. Tomēr šī līdzdarbība viņiem nekad neizvērtās jūsmā: viņi vienmēr palika savā piētistisko racionālistu novērotāju un novērtētāju pozīcijā, prasdami no tautiskās idejas vīriem to pašu, ko no kristīgas idejas cilvēkiem, proti — d a r b u s, kas no attiecīgas idejas dzimuši. Sabiedrības darbos ejot, Kaudzišu lozungs bija, ar Reiņa aforismu runājot: „Piederī tautai, tad tauta piederēs tev!” A. Bērziņš šinī nacionālisma jautājumā pareizi raksturo Matīsu (kas tikpat labi attiecas arī uz Reini): „Nacionālisms, pēc Kaudzītes domām, jāmeklē tautas īpatnējās gara vērtībās, arī viņas ikdienišķā dzīvē, stingri noteiktos raksturos, bet nevis sajūsmīgā klaigāšanā, iedomās un mākslīgā, neauglīgā runāšanā, kas jau bija palikusi par vispārīgu uzbāzību” (Jaun. Z. 1923, 181).

Tie paši reliģiski ētiskie uzskati, kas regulēja Kaudzišu attiecības pret nacionālo lietu, noteic viņu attiecības arī pret trešo toreizējās jaunās dzīves momentu — pret moderno individuālismu. Dzīves individuālizēšanās process kā viens no jaunlaiku kultūras elementiem parādās jau J. Alunāna dzejā šo divu raksturīgo motīvu veidā: 1) ar aicinājumu uz personības neatkarību un patstāvību (motīvs — „pats”) un 2) ar piegriešanos paša individa pārdzīvojumiem (motīvs — „es” jeb mīlestība un daba). Šādā garā,

Alunāna pēdās iedami, ir dziedājuši arī Barons un Pumpurs, izceldami gan vienu, gan otru no šiem motīviem. Balt. Vēstn., sevišķi savos sākuma gados, ar mazpazīstamu dzejnieku vārdiem, no kuriem vēlāk pazīstams kļuva gan Vensku Edv., kultivēja it īpaši individuālo pārdzīvojumu dzeju („es“ — dzeju) sentimentālā izskaņā. Vairāk vai mazāk šai virzienā ietekmēti tika arī brāļi Kaudziši. Kā piētistiskiem racionālistiem, zināms, jūtu dzīve viņiem nebija attīstīta un nevarēja tikt dziļāk izveidota; tas sevišķi jāsaķa par Reini, kas jūtu (resp. mīlestības) lietās ir liels skeptiķis, kā tas no viņa aforismiem redzams. Bet par to uz šī „es“ motīvu konta jo spilgti uzplauka individuālās dzīves otrs zars ar motīvu — „pats“, kā tas piemēru lielā vairumā redzams Reiņa aforismos (Vija IV): „Laime vai nelaime, izdevība vai neizdevība — atsaucies tik uz sevi pašu“ (12), „Esi cienīgs caur sevi pašu“ (14) vai: „Dari pats, spried pats, un lai tevis nebiedē nekad cita spriedums!“ (25) u. t. t. Dzejas paralēlē Reinis par to pašu tematu var teikt: „Ikkatram ritenim s a v a a s s; ikkatrs ritens griežas ap s a v u a s i. Ikkatram cilvēkam savs „es“: ikkatrs dzīvo savam „es“... (20).

Ar šo savas dzīves modernā individuālisma momentu brāļi Kaudziši tikai isti ir ienākuši jaunlaiku dzīvē. Tas viņu piētistiski racionālā kriticisma spars, ar ko viņi vērsās pret baznīcas dogmatiem un tautisko skaļumu, smēlās svaigumu un spēku taisni šai individuālistmā, kura pirmā prasība ir: dzīvo saskaņā pats ar savu likumu, savu pārliecību, savu ticību, saviem uzskatiem. Šos faktoros, kam jānoteic personas dzīve un darbība, Reinis savos aforismos apzīmē kā — apziņu, sirdsapziņu, pašapziņu. Cilvēks vada pats sevi: „Neapvainots dzīvē, bet vai neapvainots arī Dieva acīs — to izspriež pašapziņa“ (Vija IV, 104). Tāda nostāšanās dzīvē — neatkarīgi no Dieva un sabiedrības likuma, pašam ar savas tikumiskās apziņas likumu, kur „Vissāpīgāk ķer paša grieztās rikstes“ (60) un kur „Tikumība pati sevi apkalpo, pati sevi apalgo“ (101), — tāda nostāšanās liecina jau par augstu sasniegumu pakāpi personības tapšanas gaitā.

Ko nu, visu kopā saņemot, teiksim par Kaudzišiem kā sava laika cilvēkiem? — Brāļi Kaudziši ir interesanta tautiskā laikmeta parādība. Kaudziši ar saviem uzskatiem, ar savām dzīves vērtībām ir pāreja no vecās zemnieksētas dzīves uz jaunlaiku modernā cilvēka dzīvi. Zināms, ka šāda pāreja nebija bez savu maldu, savu pārsteidzību un nenoteiktību, bet galvenā kārtā — bez savu grūtumu pašiem gājējiem. Tie divi galvenie ceļi — jaunlatviskais un veclatviskais, pa kuriem virzījās laikmeta garīgā kustība, Kaudzišiem viņu jaunības un vīra gadu sākumā nebija ejami. Un tad iznāca tā,

kā Reinis saka: „Kas nezina neviena ceļa, tas iet savu ceļu“ (Vija IV, 8). Un Kaudziši tā darīja. Lai gan ir grūti viena brāļa dzīvi — sevišķi viņu kopdzīves un kopdarbības periodā — nošķirt no otra dzīves, tad tomēr gan ir skaidrs, ka jau šinī kopdzīves posmā, pa kopēju ceļu ejot, Reinis šai jaunlaiku dzīvē, lai gan vēlāk par Matīsu tanī iegāja, tomēr bija par viņu tālāk iedevies. Jaunlaiku dzīves principu un cīņas pozīciju pamatojumus Matīss nekur tik noteikti un skaidri nav mums atklājis, kā to ir Reinis darījis savos aforismos. Un vakara posmā, kad brāļi gāja atsevišķi, Matīss soli pa solim griezās atpakaļ uz veclatviskā virziena ceļiem, kas viņam bija mīli no bērnu dienām, kur māte mācīja Firekera un Loskiela dziesmas. Sakarā ar šādu dzīves ceļa pagriezienu, savus dzīves vakara centienus Matīss ir izteicis šādā vecuma dienu saiešanas stilā ieturētā dzejojumā:

Saki, celīniek, kurp dodies,
Spieķi rokā turēdams?
Eju — prāts uz tam man modies —
Tēvu zemi meklēdams.
Pāri kalniem, pāri gravām,
Cauri smilšu klajumiem,
Cauri mežiem un pa pļavām
Mājup eju solišiem.

Celīniek, ko ceri košu
Atrast citā tēvijā?
Baltas drēbes iemantošu,
Kroni zelta spožumā.
Tek tur dzīvi avotiņi,
Pukes zied tur brīnišķi.
Tur mans Kungs un Tēvs — tur viņi
Sapēms mani žēlīgi...

J. Misiņš, Kaudzītes Matīsa labs pazinējs, apliecina, ka šais rindās ir izpaudusies Matīsa rakstura īstā būtība. Bet vai tas nerunā pretī viņa jaunības radikālismam? — Nē. Jo Matīss nekad nav principiāli nostājies pret saiešanām un baznīcu, bet arī tai savā dzīves kriticisma periodā, kad kopā ar brāļi sarakstīja Mērn. laikus, viņš ir gribējis redzēt saiešanas un baznīcas ejam roku rokā cilvēkiem par garīgām vadonēm (Br. dr. Vidzemē, 135—136).

Reinis, kā to jau agrāk redzējām, no saviem jaunlaiku ceļiem atstāties nevarēja, jo tas būtu nozīmējis iet pret sava prāta atzinumiem. Un tomēr arī viņam bija saknes tēvu sētas parašās. Tāpēc Reinim pārejas laika dzīves grūtumi bija smagāki nesami nekā Matīsam. Šai ziņā viņš savu dzīvi raksturo dzejiski skaistā un nozīmīgā aforismā: „Zems logs, gaŗa puke — grūts mūžs“ (Vija IV, 36).

Kaut mēs arī nebūtu vienis prāts ar Kaudzišu personības novērtējumu viņu dzīves vecuma posmā, tad neapšaubāms ir tomēr tas, ka Kaudzišu pašu ceļa īpatnējā iezīme tai laikā, kas mūs interesē sakarā ar viņu galveno daiļdarbu rašanos, ir — kritisms visos kultūrdzīves virzienos. Viņu kritisko attiecību un patstāvības pamati ir dibināti uz sētā mantotā latviešu krietnuma un darba tikuma, kristīgās morāles un jaunlaiku individuālisma pama-

tiem. Kaudziši daudz ko ņēma no citiem (par to vēl vēlāk būs jārunā Kaudzišu daiļdarbus analizējot); bet nemdami viņi nekad nepazaudēja savu patstāvību, savu garīgo seju, kāda tai laikmetā bija tikai viņiem.

Veclatviešiem kultūras un literatūras centienu mērķis bija — kristīgais cilvēks. Jaunlatviešiem — latvietis. Kaudzišiem atšķirībā no vieniem un otriem — cilvēks. J. Alunānam, kuŗa dzejā šis cilvēkmotīvs jau ieskanējās, tas palika tālāk neizveidots. Kaudzišiem šis cilvēkmotīvs kļuva par viņu dzīves un dzejas vadošo motīvu jeb, kā Reinis saka, viduspunktu. Cilvēka vārdā Kaudziši vērtē un tiesā dzīvi. Kristīgu cilvēku, zemnieku, latvieti u. t. t. viņi grib celt tās morāliski saprātīgās būtnes augstumos, ko sauc par cilvēku. —

No tāda viedokļa mums jāpieiet Kaudzišu daiļdarbiem, sevišķi viņu Mērn. laikiem.

III Kaudzišu literāriskā darbība.

Kaudzišu literāriskā darbība bija jo plaša sevišķi tās sākuma periodā — pagājušā gadsimta 70. un 80. gados. Viņi kļuva pazīstami kā žurnālisti, skolas grāmatu un dzejas darbu autori.

Savu literārisko darbību Kaudziši uzsāka kā žurnālisti: Matiss — 1867. gada Mājas Viesī, bet Reinis — 1871. g. Balt. Vēstnesī. Viņi darbojās gandrīz visos tā laika periodiskajos izdevumos, bet īsti pazīstami kā spējīgi publicisti viņi kļuva toreizējos lielākajos laikrakstos — Balt. Vēstnesī un Balsī. Reinis visbiežāk parakstījās pieņemtā vārdā R. Vidzemnieks, Matiss — no sākuma ar sava uzvārda saīsinājuma burtiem, vēlāk ar pilnu īstu vārdu, bet šad tad (piem. polemikā ar Lautenbachu un Pārstrautu) lietojot arī pseudonimu Kalninieks. Kaudziši bija labi sava laika kultūras apstākļu pazinēji un vēl labāki sadzīves novērotāji. Tāpēc viņu publicistiskajiem rakstiem ir divējāda nozīme: tie sniedz bagātīgus materiālus latviešu kultūras vēsturei, bet ne mazāk vērtīgus un bagātīgus — arī pašu Kaudzišu īpatnējo personību raksturošanai. Literatūras vēsturi tieši — šie viņu raksti interesē mazāk.

Tāpat attiecībā uz Kaudzišu sarakstītajām skolas grāmatām aprobežosimies ar to, ko par tām jau teicām viņu dzīves gaitas apskatā.

Bet iekams tad nu pārejam pie pēdējā brāļu literāriskās darbības punkta — pie viņu dzejas darbu tuvākas iztirzāšanas, vēl

jāpiemin Matīss kā literātūras kritiķis sakarā ar brāļu kritisko darbību vispār.

A. Kritikas darbi. Kaudzišu personības apcerē konstatējām, ka kriticismss ir iezīmīga brāļu rakstura kopīpašība. Tāpēc nav jābrīnās, ka viņu žurnālistikas un arī dzejas darbiem kā sarkans pavediens velkas cauri šī kriticisma līnijai. Jā: skolas grāmatas izņemot, savā literāriskajā darbā brāļi ir caur un cauri — kritiķi. No vienas puses — viņi abi ir sadzīves kritiķi, no otras — Matīss arī literātūras kritiķis. Sadzīves kritikas spējas abiem gandrīz vienādā mērā parādījās gan žurnālistikas gan dzejas darbos. Zīmējoties uz žurnālistiku, atminēsimies tikai agrāk pieminēto Matīsa kupleju — Nekur tā neiet kā pasaulē, ar ko viņš asas satiras formā vērsās pret nebūšanām visos sabiedrības slāņos. Par Reiņa attiecīgajiem publicējumiem Balsī Ad. Alunāns (Ievē. latv. I, 30) saka: „Šie raksti, katru reizi mērķēti uz kādu gauži vārīgu vietu mūsu tautas sadzīvē, vienumēr iespēra kā īstena bumba un sacēla vaimanās un troksni, kur viņa modināja iz garīgā miega“. Tā, piem., Reiņa raksts minētā laikrakstā pret baznīcā savāktās naudas sūtīšanu ārējās misijas vajadzībām („mežoniem“), kur mums pašiem esot neskaitāmi grūtdiepi, sacēlis vispārīgu sensāciju. — Šī pati sadzīves kritika ir arī viena no spilgtākām brāļu Kaudzišu dzējas līnijām, pie kā vēlāk būs dažkārt vēl jāatgriežas.

Sagaidāms tad nu bija, ka brāļi tikpat brālīgā vienprātībā darbosies arī literāriskās kritikas laukā. Bet te brāļi šķīrās savās interesēs: Reīnim interešu smaguma punkts bija un vienmēr palika sabiedriskās lietās, ne literātūrā, Matīsam — otrādi. Tāpēc te, kā parasts, brāļi kopā negāja, un šinī ziņā ceļi viņiem šķīrās jau viņu kopdzīves un kopdarbības periodā. Tikai Matīss izvērtās par kritiķi arī literātūrā. Priekš Zeiferta un Zeiferta darbības sākumā tam blakus (80. un 90. gados) — Kaudzītes Matīss bija ievērojamākais latviešu daiļdarbu izskaidrotājs un vērtētājs. „Dzejas nodaļa mūsu laika rakstos 1873. gadā“ — pārskats, kas ievietots Balt. Vēst. 1874. g. gājumā, ir pirmais ievērojamais Matīsa literāriskās kritikas darbs. Pret šo rakstu Auseklis cēla dažus iebildumus, un šai sakarā turpat parādījās otrs Matīsa raksts kā atbilde Auseklim: „Krogzemu Mikus par dzejas nodaļu mūsu laikrakstos un viņu kritiku.“ Nākošajā (1875.) gadā Matīss Balt. Vēst. iespiež rakstu Jura Neikena stāsti, Balt. Zemkopī 1878. g. apcerējumu par Hansu Līventālu, bet 1879. g. turpat un Balt. Vēstnesī par Jēkabu Pilsātnieku. Nākošajā 1880. gadā Matīsa Balsī iespiestais raksts — Zalkša ligava, latviešu teika no Lautenbach-Jūsmiņa — radīja ilgstošu polemiku no vienas pu-

ses Matīsa, no otras — Pārstrautu Jāņa, Lautenbacha aizstāvja, starpā: 1881. gadā iznāca Pārstrauta brošūra Domas par tautiskās dzejas nodibināšanu, 1882. un 1883. g. Matīss divās brošūrās publicē savu atbildi — Pārstrautu Jānis un viņa domas par taut. dzejas nodibināšanu un Vēl reiz Pārstrautu Jānis ar savām un Montans ar tādām pašām domām. — Zinību komisijas vasaras sapulcēs Matīss bija pastāvīgs dalībnieks. Gadu no gada viņš te bija par jauniznākušo literārisko darbu recenzentu. Daži no viņa šais sapulcēs nolasītajiem referātiem ir ievietoti Zin. kom. rakstu krājumos: 4. krājumā (1888) — Pārskats par latviskām skolu un zinību grāmatām 1885./86. g. un 11. kr. (1897) — Latv. beletristika nedēļas laikrakstos 1897. g. Vēlākie literāriskie publicējumi ir apvienoti un 1924. gadā izdoti divos sējumos ar virsrakstu: Atmiņas no taut. laikmeta.

No tagadnes viedokļa Kaudzītes Matīsa kritika ir pa daļai tikai informācija, pa daļai tāda pat publicistika literātūras jautājumos, kā brālim Reinim politiski sabiedriskajās lietās. Līdzīgi Reiņa sabiedriskajiem „atentātiem“ arī Matīss iemeta vienu otru „bumbu“ latviešu literāriskajā dzīvē, no kā cieta Auseklis, bet sevišķi Lautenbachs. Pareizas nojautas vadīts, Matīss latviešu mākslas dzejas attīstības vārdā uzstājās pret jauno tautiskās dzejas virzienu tur, kur tas gribēja apmierināties, dibinoties tikai uz tautas dzejas izteiksmes līdzekļiem. Matīss domāja, ka tā nekas nebūšot sasniegts: no tam cietīšot tikai abas — ir tautas, ir mākslas dzeja. Jau Auseklim minētajā 1874. gada rakstā viņš pārmet tautas dziesmās parasto deminūtīvu lietošanu. Šis par tautas un mākslas dzeju izteiktās domas deva iemeslu polemikai ar Pārstrautu Jāni, kas, Lautenbacha inspirēts, gribēja tautisko dzeju dibināt uz tautas dzejas pamatiem. Šai cīņā Matīss vēl nepalika uzvarētājs. Bet ar šo cīņu viņš sagatavoja ceļu Zeifertam, kas, cīnās ar to pašu Lautenbachu, Kaudzītes Matīsa pareizi iesākto darbu izveda laimīgi galā, neuzstājoties pret to, ka jaunlaiku dzejā nevarētu lietot tautas dzejas vielu, bet gan — pret šīs vielas jaunlaikiem neatbilstošo ietērpšanu tautas dzejas formā. — Tā ir viena lieta, par ko Matīss ar saviem kritikas darbiem godam pieminams mūsu literātūras vēsturē. Otra tāda lieta ir viņa Atmiņas no taut. laikmeta: šīs atmiņas ir svarīgi dokumenti latviešu literātūras vēsturniekam.

B. Dzejas darbi. Brāļi Kaudziši ir producējušies visos dzejas žanros. D r ā m ā viņiem vismazāk veicies. Tāpēc visu šai lietā sakāmo savilksim pāris vārdos. Savas dzīves kopdarbības posma pašā sākumā brāļi ir kopīgi uzrakstījuši pāris vairākcēlienu lugas, kas tā arī palikušas manuskriptā. Tāpēc par tām te nerunāsim. Bet

1880. gadā Matiss publicē viencēlienu — Miers mājā! Ir jāšaubās ka šis viencēliens būtu oriģināldarbs, jo tas stipri atgādina tai laikā parastos vācu gabalu pārstrādājumus latviešu skatuvei. Tas ir stipri episks, viduslaiku morālītātēm līdzīgs gabaliņš no lielkundu dzīves. Saturs tāds: Lielkunga meita apprecējusies pret vecāku gribo ar kādu pilsoniskās kārtas jaunekli. Lepnais, aizvainotais tēvs to nav vēl pēc desmit gadiem piedēvis, māte gan — sen jau. Tad Ziemsvētku vakarā ierodas meita ar savu vīru un bērniem. Bērni ļoti nepārliecinoši izlūdz no vectēva mātei piedošānu, un nu — miers mājā! — Šī luga ir raksturīgs sava laika teātra gabals, kas ilgi pēc tā parādīšanās turējies uz skatuves. Sakarā ar to Tautmīlis-Bērziņš novērtē M. kā vienu no ievērojamākiem drāmatikiem, nostatīdams viņu blakām pazīstamājiem tautiskā atmodas laika autoriem — Ad. Alunānam, M. Pēksenei, Kažoku Dāvim un Bojeniekam. — Šāds spriedums neliecina vis ko sevišķi labu par šī gabaliņa mākslas vērtību, kādas tam nav, bet rāda tikai, cik latviešu drāma tai laikā vēl neizkopta.

Daudz lielāka nozīme ir Kaudzišu lirikai (cik nu Reini sakarā ar viņa aforismiem par liriku var uzskatīt); bet viņu episkās dzejas darbi (romāni) ir tomēr tie, ar ko viņi īsti iegūst tiesību saukties rakstnieku vārdā.

1. **Liriskā dzeja.** Brāļi Kaudziši ir racionāli noskaņoti cilvēki. Tā nav nekāda priekšrocība īstai, labai lirikai. Un īsti liriski Kaudziši arī nav. Reinis visumā tāds pavisam nav, ko visumā gan nevar par Matīsu teikt, jo viņš savu dzejnieka mūžu ir sācis kā lirikis — kā individuālo „es“-motīvu dziedonis ar reliģiski noskaņotu dabas dzejoli Lagzdigalai 1867. gadā. Šī liriskā stīga Matīsa dzejas koklei palika uzvilktā līdz mūža galam. — Savus vispirms laikrakstos iespiestos jaunības dzejoļus viņš sakopoja un izdeva divos krājumos. Papriekš parādījās Kaudzītes Matīsa **dziesmiņas** (1872.), tad Kaudzītes Matīsa dzejoļi (1877.). No vēlāk publicētiem dzejoļiem daļa ir uzņemti antoloģijas Smaidi un asaras pirmajā (1880.), otrā (1895.) vai trešā (1904.) izdevumā, bet citi — paši vēlākie — palika izkaisīti laikrakstu un žurnālu slejās.

a) **Dziesmiņas** (1872). Par ko nu Matīss dzied savās „Dziesmiņās“? Un kā dzied? Pirmo — satura jautājumu iztīrējot, mēs sastapsimies ar Matīsu kā sava laika cilvēku; otru — formas jautājumu noskaidrojot, iepazīsimies ar viņu kā sava laika dzejas mākslas pārstāvi.

Dziesmiņu visai raibajā saturā varam orientēties tikai tad, ja kaut cik jau iepriekš pazīstam Matīsu un tā laika kultūras vidi, kurā

viņš veidojies. Šis Dziesmiņas ir svarīgs Matīsa dzīves dokuments, kas rāda, cik daudz toreizējā mūsu kultūras pārkārtošanās laika pretrunību un nenosvērtības ir bijis cilvēkam jānes sevī, kad dažādas ideoloģijas viņā cīnījās. Tāpēc Dziesmiņu saturā šo dažādo dzīves ieskatu motīvi ir savā starpā bieži vien pretrunā, jo vecos laikus ar jaunajiem nav iespējams pilnīgi saskaņot.

I. Veco laiku — Vecā Stendera dzejas motīvi. No V. Stendera dzejas motīvu kompleksa Dziesmiņās jo spilgti uzpeld kristietības centienu motīvi: Dziesmiņas šādā garā sākas (Bērniņš un engelis, Lagzdīgālai) un tādā — beidzas (Iz jaunas derības, Nabata vīna-dārzs). Blakus šiem stāv apgaismes laika prāta cilāšanas un gara gaismas motīvi. Matīss domā, ka „cilvēks iraid lops, ja tam nav gaiša gara“ (60), un tādēļ viņš prasa arī ticības lietām pieiet ar prātu, jo kamēr

....lūgšanas un ticības	Tik ilgi skolas nederēs
Bez saprašanas skaltis,	Par stariem gaismas mājā...
Un prātu maz vien modinās,	Tik ilgi tautai nespīdēs
Bet simtiem peršas kaldinās	Tā zvaigzne „prāta gaisma“ (65—66).
No galvas iemācīties:	

Sakarā ar šo prāta gaismas un cilvēcības prasību stāv Kaudzišiem tik raksturīgais piētistiki-rationālā kriticisma motīvs, kas vēlāk jo sevišķi spilgti izskanēs „Mērn. laiku“ Oliņietes tēlā. Bet šeit jau Matīss arī ne mazāk dedzīgi vēršas pret viltību, paštaisnību, svētulību un liekulību reliģijas lietās, tiesādams tos, kas Kristus vārdā netikumīgi dzīvo, bet „visu tad uz viņa krusta krauj“ (59). Tādā virzienā iet daži panti dzejojumā Galvas kausam, bet sevišķi tādi ir dzejoli — Jezuīts un Grēciniece. Pie veco laiku Dziesmiņu dzejas pieder vēl arī, ja ne tieši no vācu valodas ņemtās, tad vismaz šinī garā taisītās, garās stāstu ziņģes — Nepastāvība, Maja u. c.

II. Jauno laiku motīvi. Tie Dziesmiņās skan tikpat spēcīgi kā veco laiku. Viens no jaunlaiku motīvu kompleksiem ir — sabiedriski tautiskais, otrs — individuāli sentimentālais.

Tautiskā garā bija dziedājis jau J. Alunāns, un turpat Piebalgā toreiz dziedāja Pumpurs. Arī Matīss, viņu ierosināts, dzied par senatni, tās varoņiem, kas celsies augšup (dzejoli Tam, ko pirmo modina, kas sacerēts Pumpura Pastarītes ietekmē), stāsta teiku par Alauksta izcelšanos, slavē senču „dievus“ — Pērkonu, Potrimpu, Pīkolu, dieva dēlus (53), seno latvju godu un tikumu (16). No iepriekšējā laikmeta apgaismotājiem mantotā racionālisma līnija, līdzīgi citu

tautisko autoru dzejai, piemīt arī Matīsa tautiskajai dzejai, sakarā ar ko viņš uzmodina:

Uz gaismas ceļa godam
Pret tumsu cīnīties;

Vai arī:

Celies, tauta, glīto prātu,
Ziedu laiks tev drīz būs klātu.

Arī motīvs „dzīvību par tautu” jau ieskanas Matīsa Dziesmiņās („Tēvija! lai nāvē klūpam — Paliekam tev ticami!..”); netrūkst arī tautiskā alus motīva:

Un garus malkus dzerat
Uz tautas laimību.

Tādā kārtā Dziesmiņās redzam pilnīgi atspoguļojamies tautiskā laikmeta centienus.

Individuālā dzejas līnija Dziesmiņās ir izpaudusies vispilgtāki. Tā ir „es” motīvu dzeja par dabu un mīlestību — mūsu laikiem nepieņemama sentimentālisma virzienā. Matīss šē rāda mums, ka viņš īsts lirīkis nemaz nevar būt. Ja sīkākī gribētum nosaukt tās lietas, kas te apdziedātas, tad būtu jāmin: zilas acis, melnas acis, skaisti mati, saldās jūtas, salauzta sirds, zudušās cerības, dārgas atmiņas, agri vītušās rozes (Veca dziesma, 56); ir dzejots arī par rozi, mīlestību un kapiņu (Roze iekš grāmatas, 60), par dusēšanu „agrā kapā” un lakstīgalas klausīšanos (Vakarā, 42).

Blakus šiem veco un jauno laiku dzejas motīviem Dziesmiņās saskatāmi vēl tādi apceres jeb domu lirīkas motīvi, kas stāv itkā ārpus laika un nav saistāmi nedz ar veco, nedz jauno laiku. Šai grupai pieder tādi dzejoļi — Atgriešanās, Kauns, Pagājība, Dzīvība un Meitas acis (1. un 4. pants). Šiem apceres dzejoļiem, sevišķi labākajiem no tiem (Pagājība un Dzīvība), ir drūma nokrāsa. Vispār šim dzejoļu krājumam ir stipri pesimistiska noskaņa, kas saistās galvenā kārtā ar individuāli sentimentālajiem pārdzīvojumiem.

Dzejas formas ziņā Matīss ir vēl veco laiku smagās bībeles valodas valgos. Ar šo valodas garu nemaz nav saskārojami tautas dziesmu valodas deminūtīvi (kropi „no kuplu ozoliņu zariņiem” — 59); tie te ir gandrīz katrā lapas pusē sastopami. Arī tāda moderna dzejoļa forma kā sonets (41—42) nevar šai dzejai piešķirt vieglumu un skaņumu. Svarīgākie iebildumi jāceļ tomēr pret šī krājuma valodas koplumu, kas pa daļai izskaidrojams ar dzejnieka nevarību vielas veidošanā, bet galvenā kārtā gan tikai ar nelaimīgu mantojumu no veco vācu laiku garīgās un laicīgās dzejas, no kā Matīss

neapzinīgi pārņēma apostrofus un nedabisko vārda uzsvāru. Apostrofējumu piemērs:

Lai tad Rīgas latvju biedrīb'
Deldē gar' un miesas verdzīb'.

Vai:

Tev dōmāj' gan
Ar ilgošan'.

Nedabiski uzsvāri sastopami tik pat bieži kā apostrofējumi. Trochaju dziesmās varam atrast tādas rindas:

Viņas / man at/gādi/na... (8)
Sargā / kā cits / tās ne/redz... (14).

bet jambu pantmēra dziesmās atkal tādas rindas:

Priecī/gi li/dojot... (6)
Zvaigzņi/tes mī/līgi... (9)

Ko nu teiksim, novērtējot šo Dziesmiņu krājumu un līdz ar to tā autoru? Idejiski šis krājums ir neapvienojamu pretrunu kopojums: vecie laiki stāv preti jaunajiem, bet paši jauno laiku tautiski sabiedriskie un individuāli sentimentālie centieni nav savienojami. Šinī krājumā neatrisināmā sarežģījumā ir savijušies kopā dažādu dzīves uzskatu pāvedieni.

Kas ir Matīss? Piētistiski noskaņotais, nopietnais kristīgais cilvēks? Tautietis ar alus kausiņu? Tautietis, kas nodod dzīvību par tēviju? Sentimentālists, kas grib dusēt kapiņā? Filozofs, kas vēro dzīvi? — Matīss kā cilvēks vēl nav nekas. Viņš tikai meklē savas īstās vērtības mūsu dzīves pārejas laikmeta vērtību kambarī. Tik pat nevarīgs viņš ir vēl kā dzejnieks; bet apceres liriskā viņš tomēr ir sniedzis jau pāris dzejoļu, ko varam ar patikšanu vēl tagad izlasīt.

b) Dzejoļi (1877). Šai krājumā galvenās motīvu līnijas palikušas tās pašas. Krājums iesākas ar kristīgās līnijas dzejoļiem — Kristus kalna-runu un pazīstamo Patiesības kroni. Pēdējā jūtam Kaudzišu parasto piētistiski kritisko noskaņu. Tautiskās līnijas dzejā, kas, salīdzinot ar pirmo krājumu, te dažā ziņā, liekas, kļuvusi vēl stiprāka, ir iestājušies svarīga pārmaiņa. Un proti: lai gan šis krājums dāvināts tai laikā mirušajam Kronvalda Atim, lai gan šur tur vēl tiek pieminēti „vecie dievi“, krīvi un vaideloti, un no dzilēm uzpeld ūdens meitas un parādās Pērkons (dzejoļi Kārdinājums), lai gan laba daļa dzejoļu ieturēta tautas dziesmu stilā, (Tautas dzeja, Lapas un asaras, Zaļa lapa, Bālā meitene) un daži pat tautas dziesmu ritumā un pantmērā (Lagzdīgala un

mātes meita, K. Daugulam), un lai gan šai krājumā Matīss par sevi saka:

Ak tā piktā māmuliņa
Tautas dzeja sirmaja!!
Nepielūdzama ir viņa,
Sirdi nolaupīja tā (Tautas dzeja),

tad tomēr, ar visu to, idejiski attiecībā pret tautisko lietu Matīss jūtas vīlies. Viņš, vērtības meklējot, bija ar savu parasto pietīstiski-rationālo apdomu piegājis tuvāk arī tautiskās ideoloģijas paudējiem; ar viņa paša dzejas vārdiem runājot: viņš bijis nogājis tālajos vērtību kalnos un atzinis (dzej. Vīlumies): „Kas tālumā brīnišķīgs liekas, Ir tuvumā tikai tāds pats.“ To pašu viņš redzējis arī tautas lietās:

Par brīvību priecājas ļoti,
Bet paši ar kājām to min;
Ar tautību, tēviju arī
Gandrīz tik vien lielīties zin... (29).

Sakarā ar tādu atziņu ir noticis lūzums, un Matīss nu tautiskās, tāpat kā agrāk jau reliģiskās lietās, ir nostājies savrup, atstatu tās vērodams un kritiski vērtēdams. — Šis kritiskās attiecības pret tautisko kustību, kas Matīsam noskaidrojas jau 70. gadu vidū, izpaudās teorētiski 80. gadu sākuma polemikā ar Pārstrautu (sk. agrāk). Pēc šī Dzejoļu krājuma iznākšanas Matīss nedziedāja vairs tautas dziesmu garā, bet viņa tautiskais noskaņojums bija tāpēc ne mazāk īsts un sirsnīgs. Te jāmin pāris pazīstamāko (antoloģijā Smaidī un asaras ievietoto) dzejoļu, kas rādītu mums Matīsa (bet līdz ar to arī Reiņa, kas bija ne mazāks patriots) jaunā virziena pozitīvās plāksnes attiecības pret tautību pēc notikušā lūzuma. Šie dzejoļi ir — Tautas mīlestība un Apmierinājums. Pirmais skan:

Kur tautas vainags zel un zied	Kur kauns un bēdas tautu spiež
Un daudz kas tautai tuvu iet,	Un maz, kas tautai līdzā cieš,
Tur ej gan līdz, bet atstatu	Tur nāc, lai glābējs mazs vai vēls,
Un slēp, kas viņai esi tu.	Bet teic, ka esi viņas dēls.

Otra — garākā dzejoļa divi pēdējie panti:

Lai būtu šā, lai būtu tā,	Tad nāve manis nebaida,
Lai mūža sliksnis klāt,	Kad ir šī apziņa,
Bet viena liela apziņa	Ka dzīvos mūžam tēviņa
Spēj mani mierināt:	Un viņas valoda.

Atgriezīsimies pie pārrunājamiem Dzejoļiem. Sentimentālā dzejas līnija šai krājumā ir pilnīgi saglabājusies un, salīdzinot ar

pirmo krājumu, tālāk veidojusies. Šo dzejoļu starpā ir viens otrs sava mākslinieciskā ietērpā dēļ vēl tagad baudāms, piem.:

Caur skaidru ledu skatījos
Es dzelmes tumšumā;
Es skatījos un sabijos
No tāda dziļuma.

Caur klusām acīm skatījos
Tev sirdī — brīnumā;
Es skatījos un sabijos
No tāda dziļuma.

Stipri vairojusies šinī Dzejoļu kopojumā ir *a p c e r e s* lirika. Pie-
minēsim tikai tādus šīs līnijas dzejoļus: Brūklenājs, Debesis un elle,
Rindā dzērves, Cilvēks, Austrumnieku domas („Pa pūliem vārnas
skrien, Bet ērglis savmaļībā; Tik muļķi pulkos lien, Bet gudrais
vientulībā”); taisni tikai ar savu *a p c e r e s* momentu arī Patiesības
kronis iegūst savu īsto dziļuma un nopietnības daļumu. Tas pats
jāsaka par dzejoli Vīlumies (kuŗā arī no formālā viedokļa Matiss
pārspējis savu pelēko trochaja vai jamba pēdu vienmuļību): ar dze-
joļa noslēguma aforismu Matiss panāk iepriekš tajā izteikto sprie-
dumu pārliecinošu apstiprinājumu. Tāpat visvērtīgākie panti Kristus
kalna - runā ir tie, kur autors pāriet uz koncentrēto aforisma formu,
kā — piem.: Pēc zemes mantām ... (11).

Noskaņas ziņā šai krājumā pesimistiskais drūmums un sma-
gums ir jūtams vēl daudz vairāk nekā iepriekšējā Dziesmiņu ko-
pojumā.

F o r m a s u n v a l o d a s ziņā autors šai otrā dzejoļu krājumā
ir spēris lielu soli uz priekšu. Dzejoļi tagad liekas gan vecmodīgi,
bet savā bezpretenziju vienkāršībā tie lielākā daļa ir korrekti un
augstāk pieminēto starpā labākie, sevišķi *a p c e r e s* lirikā, vēl tagad
pat ar prieku lasāmi. To starpā īpatnu vietu ieņem Brūklenājs, kas
blakus Pumpurā Stāsti manim, Daugaviņa, Blaumaņa Vēl tu nezini
un Niedras Dažu skaistu ziedu — ir kļuvis tautā par plašos apmē-
ros dziedamu dziesmu.

c) Šai nodalījumā, par Kaudzīšu liriku runājot, jāpiemin arī
Reiņa Domu izteikumi, kas satura ziņā identificējami ar
Matīsa *a p c e r e s* liriku. Reinis savus domu graudus sācis uzrakstīt
un krāt Mērn. laiku sarakstīšanas laikmetā, bet publicēti tie tikai,
kā jau agrāk minēts, Vijas ceturtajā burtņīcā 1898. g. Satura ziņā,
kā jau agrāk redzējām (sk. Kaudzīšu personības rakstur.), šis afo-
rismu krājums ir viena vienīgā pietīstiski racionāla sadzīves (sevišķi
baznīcas reliģijas) tiesāšana cilvēka garīgās neatkarības un pat-
stāvības vārdā. Te parādās arī stiprs skepticisms, kas, dažreiz pat
asā irōnijas formā, ir vērst pret jūtu (mīlestības) dzīvi. Tāpēc īsts
liriskis Reinis nevarēja būt. — Nokrāsa šim *D o m u i z t e i k u m u*
krājumam — drūmi pesimistiska. Šis sabiedriski, pat principiāli

fundētais pesimisms stāv ciešā sakarā ar visas dzīves neracionālās iekārtas nosodišanu. Turpretim Matisa pesimismam, kam bez Reiņa pesimisma iemesliem bija vēl arī jaunības sentimentālisma cēlonis, atšķirībā no Reiņa, nebija šis principiālās nokrāsas.

Reiņa aforismi formas ziņā, visumā ņemot, vērtīga apceres dzeja, jo, zīmīgu spriedumu izsakot, Reinim nekad netrūkst attiecīgas dzīvē novērotas paralēles. Vienu otru tādu dzejiski vērtīgu izteikumu jau agrāk citējām. Vairums domu gaudu sacerēti nesaistītā valodā, bet nereti tie parādās arī dzejas pantos:

Rūgtas zāles — grūta iedzeršana,
Dievs dos — veseliesies!
Rūgta patiesība — grūta panešana,
Dievs dos — labosies!

Dažreiz savus izteikumus Reinis veidojis īsti tautas dziesmu garā:

Lai klusēja, kas klusēja,
Laiks un upe neklusēja:
Upe steidza jūrā rīmt,
Laiks ved mani kapā grimt.

Bez šiem oriģinālajiem lirikas daiļdarbiem Matīsam (jau abos min. krājumos) ir diezgan daudz tulkojumu gan no vācu (galvenā kārtā), gan krievu valodas. No tulkotajiem vācu autoriem minami vispirms Heine, tad arī Kerners, Ūlands, Lenavs, Geibels u. c., bet no krieviem Puškins un Lermontovs. Ievērojamākais tulkojums ir Šillera Zvana dziesma (1890), kas jau agrāk ir neviena vien latviešu dzejnieka uzmanību saistījusi. Ar šiem tulkojumiem Matīss ir vingrinājis savas izteiksmes spējas un kopis latviešu dzejas valodu, kā to bija darījis ar savām Dziesmiņām J. Alunāns un citi tautiskā laikmeta dzejnieki, sekojot veco laiku vācu darbinieku latviešu rakstniecībā izkoptai tradīcijai. —

Lirikā tomēr nav meklējams brāļu Kaudzišu spēks un stiprums, nav meklējama viņu dzejas paliekošā vērtība. Lai gan atkal savu kārt nevar teikt, ka šī lirika būtu bez nozīmes. Kaudzišu lirikai ir ierādama jo svarīga vieta mūsu literatūras vēsturē. Un proti: no vienas puses tā palīdzēja sagatavot mūsu dzejas 80. gadu sentimentālisma un ar to saistīto specifiski individuālā (jeb jaunības) pesimisma uzplaukšanu. Tādā kārtā Matīss ir Vensku Edv., Lautenbacha, Frīdenberga-Mieriņa, Esenberga, Zeiferta kā lirika u. c. priekštecis. No otras puses Kaudzišu lirika palīdzēja iestāties 90. gadu reakcijai pret tautisko skaļumu. Pa daļai šai, bet īsti visas dzīves tiesāšanas ziņā, nostājoties uz tiem pašiem ētiski-racionālajiem pamatiem, Veidenbaums ir īsts Kaudzītes Reiņa pēctecis ar tādu

pat Reiņa pesimismam pilnīgi (kā pamatojuma, tā izpausmes ziņā) atbilstošu dvēseles noskaņojumu.

Dzīvē paliekoša vērtība ir Kaudzišu episkajai dzejai. Šoreiz taisni šīs episkās dzejas dēļ mums vajadzēja ilgāk kavēties pie viņu lirikas analīzes. Lirikā kā dzejnieka personības pētišanas papildmateriālā mums vajadzēja precizēt tās dzīves vērtību mērauklas, kādas brāļiem bija Mērn. laiku sarakstīšanas periodā, lai tad varētu stāties pie viņu galveno episko daiļdarbu analīzes. To nu esam sasnieguši, konstatējami divas lietas: 1) tā ētiski kritiskā nostāšanās pret oficiālo baznīcu, ar ko Kaudziši kļuva pazīstami savā literāriskās darbības sākumā, 70. gados vēl pastāvēja pilnos apmēros; 2) Matīss nošķīrās no toreizējā Kronvalda, Pumpura un Ausekļa reprezentētā tautiskā virziena ap 1875. gadu — tūdaļ pēc Kronvalda nāves, kurš līdz šim vēl bija turējis brāļus Kaudzišus ar savas personības cildenumu pie sava virziena tautiskās lietas. Nošķīrās un nostājas pret to kritiski. Tādā kārtā Kaudzišos dzima jauns jeb, labāki sakot, reformējās tautiskā laika sākuma — sevišķi Valdemāra un Barona, bet pa daļai arī J. Alunāna pārstāvētais reālo centienu novirziens. Tā Kaudziši, tautiskās romantikas garu, kas ieslēdza sevī daudz netautisku momentu, pārvarējuši, nesa tālāk, mutatis mutandis saskaņā ar savu personību, Valdemāra garu.

2. Episkā dzeja. Kaudzišu ievērojamākais episkais darbs ir Mērnīeku laiki, ko viņi kopīgi sarakstīja no 1876.—1879. gadam. Bez tam, katram brālim ir vēl savs nepabeigts romāns, un proti: Reinim pag. gadu simeņa 80. gados rakstītie un tikai 1928. gadā iespiestie Izjuriēši, bet Matīsam jaunie Mērnīeku laiki, publicēti no 1924.—1927. g.

a) Mērnīeku laiki (1879). — Mērnīeku laiki tūdaļ pēc parādīšanās atklātībā radīja līdz tam laikam par literatūras darbu vēl neredzētu interesi — ne tikai latviešu, bet arī cittautiešu sabiedrībā. Mērn. laiki ir pirmais lielākais latviešu daiļdarbs, kas tulkots citās valodās. Tūdaļ pēc parādīšanās tie krievu tulkojumā (saīsināti) tiek iespiesti laikrakstā Рижск. Вестник, bet pāri gadus vēlāk (1883.) — vācu valodā pārstrādāti — laikrakstā Rigaer Tageblatt. Latviešu draugu biedrība Mērn. laikiem piespriež godalgu. Tos lasa ne tikai zemnieki, bet arī muižnieki. Kāds mācītājs Krauze, uz ārzemēm aizceļodams, vēlējies tikai divas grāmatas līdzī ņemt — biblii un Mērn. laikus. Interese par šo romānu nav zudusi līdz pat mūsu dienām. Mērn. laiki ir vēl dzīvi: par to liecina tie seši izdevumi, ko šis romāns līdz mūsu dienām pieredzējis. Bez tam skolas vajadzībām

ir iznākuši divi saīsināti izdevumi: R. Klaustiņa (1924.) un J. Tauriņa (1930.) Tāpat Mērn. laiki ir piedzīvojuši rampas gaismu, parādīdamies uz skatuves divos drāmatizējumos (Gruznas un Zeltmata apstrādājumā) un iegūdami jo lielu skatītāju atzinību. — Kara gados kāda nodaļa no M. l. tika iespiesta krievu valodā izdotā latviešu literatūras krājumā (1916.). Pēdējā laikā tiek ziņots par šī romāna izdošanu arī igauņu un leišu valodā. —

Kas tad nu ir Mērn. laiki savā satura būtībā? Kā tos saprast? Kas ir Kaudzišu nodoms šai darbā?

Šis romāns stāsta mums par zemes mērīšanu, kas notika abās Piebalgās un Velķu muižā no 1867.—1873. g., lai pēc tam zemi novērtētu un kungi to varētu pārdot zemniekiem par dzimtu. Mērīšanas laikā sveši cilvēki nāca uz mierīgās lauku dzīves skatuves, satraukdami zemnieku prātus un samulsinādami viņu dvēseles. Vienmuļīgā dzīve kļuva bagāta visādiem notikumiem un gadījumiem. — Šī laika dzīves attēlojumu Mērn. laikos uztvēra dažādi. No vieniem autori saņēma vēstules ar pateicību par tiem, jo k i e m, kas romānā tik lieliski izdevušies. Laikrakstu kritika (Dravnieks, Vensku Edv., Vaidelots u. c.) uzbruka sacerētājiem, ka šis gabals esot nemorālisks: te labajiem ejot slikti, bet ļaunajiem labi. Pret Kaudzišiem ir toreiz, ir vēl mūsu dienās tiek vērsti apvainojumi tautas un latviešu zemnieku nievāšanā. —

Kā lai mēs pieejam Mērn. laikiem; ko tur lai meklējam? — Kā saprast, izejot no laikmeta centieniem un apkārtnes, šo romānu; kā to pēc tam sakarā ar Kaudzišu personību aistētiski un idejiski novērtēt? —

Šinī sakarā mums vispirms jāzina, ko Kaudziši paši ar šo savu daiļdarbu mums gribējuši teikt. Paša sākuma nolūks — notēlot kādu jocīgu gadījumu no mērniecības laika dzīves — ir ierosinājuma ceļā nācis no ārienes. Bet šis nolūks nav nopietni ņemts, jo autoriem, pie darba ķeroties, radušies pašiem savi vērtīgāki nodomi. Vispār pašas mērniecības lietas, kā Matiss liecina, autoru nolūkos nav tas galvenais. Nolūkiem veidojoties un noskaidrojoties, šis mērniecības lietas pamazām kļūst tikai par fonu („dibensienu“), uz kā gleznoti cilvēki un ainas no tautas dzīves; tā Mērn. laiki izvērsas par atspoguļojumu „no tautas sejas tā laika raksturīgākiem vilcieniem.“ Pie tā vien autori tomēr nav apstājušies: beidzot bijis „jālūko iztēlot gandrīz visu tautas kultūrvēsturisko veidu...“ (Atmiņas II, 318). — Mērn. laikos ir daudz smieklu, bet nolūka smieties autoriem gan nav bijis. Tie smieklī, kas te skan, ir Gogoļa „smieklī caur asarām“. Nav cita vārda, labākai Mērn. laiku kōmi-

kas raksturošanai, kā šis Gogoļa teiciens. Tēlodams Revidentā un Mirušajās dvēselēs tikai ļauno (kukuļņēmējus ierēdņus un nožēlojamus, garīgi kropļos muižniekus), Gogolis kā slavofils, kas ticēja savas tēvijas augstākai misijai, nedomāja svēto Krieviju izsmiet. Atstādams blēžus — savu galveno darbu varoņus — Chlestakovu un Čičikovu — nesodītus, Gogolis arī nedomāja nemorāliski rīkoties. Savu tēviju mīlēdams, viņš ļaunumu visā tā kailumā un kroplumā vilka dienas gaismā. To viņš darīja patriotiskā un morāliskā nolūkā — dzīvi labot. Un smieklī Gogolim bija tikai līdzeklis šī nolūka sasniegšanai: smieklī bija viņam pātaga, ar ko turēt tiesu par ļaunumu, smieklī bija — ļaunuma sods.

Tāpat tas ir arī ar Kaudzišiem. Arī viņiem smieklī, daudz reiz vēl asāki, nekā Gogolim, bija tikai cīņas līdzeklis pret tām dzīves nelādzībām kukuļņemšanā, reliģiskā liekulībā u. t. t., ko viņi gribēja apkarot.

Kaudziši ir daudz ko no Gogoļa mācījušies. Tā mākslinieciskā pieeja dzīvei, kas Kaudzišiem, ir Gogoļa pieeja. Tāpat kā Gogolim, arī Kaudzišiem, Mērn. laikus sarakstot, bez jau minētā tīri mākslinieciskā nolūka — tēlot tautas dzīvi kultūrvēsturiskā perspektīvā, bija vēl tik pat svarīgi arī morāliskie un patriotiskie nolūki: labot dzīvi, vest tautu pretī labākai nākotnei. Jo „Cik ilgi pastāvēs tāda tauta, kurās locekļi vienmēr grimst ļaunumā?“ (Vija IV, 27). Tāpēc Kaudziši Mērn. laikos neskopojās ar rūgtas patiesības teikšanu:

Rūgtā patiesība — grūta panešana,
Dievs dos — labosies (Vija IV, 97).

Dzīves nākotnes vārdā tāpēc nedrīkstēja nožēlot vienu otru novecojušos, kaut arī citādi simpatisku tradīciju (piem. herhūtismu), jo „Pārstāvējuši pilāri nevien paši iet bojā, bet nodod postam visu ēku“ (turpat, 26).

Šo divu nolūku: 1) tīri māksliniecisko — tēlot latviešu dzīvi tās kultūrvēstures gaitā — un 2) morālisko — ar tēlošanu dzīvi labot — šo divu nolūku, ja gribam pareizi saprast un novērtēt Mērn. laikus, nedrīkstam tad nu no acīm izlaist.

Piegriezīsimies tagad šim latviešu dzīves tēlojumam, atstādami sānis visu citu (mērnīkus, Šreklhuberu, Grabovski un viņa zagļu bandas dzīvi, ko tēlot nebija autora nolūks). Kaudziši kā pārejas laika cilvēki tēlo Mērn. laikos mūsu dzīvi tās pārejā no vecajiem klaušu laikiem, ko viņi paši bērnībā tēva sētā vēl pieredzēja, uz jaunajiem brīvības laikiem. Raksturīgi tāpēc R. Klaustīņš, kas līdz šim vēl ir labākais Kaudzišu rakstu izskaidrotājs, jau priekš-

kaŗa gados apzīmēja Mērn. laikus par „tiltu no veciem uz jauniem laikiem.“ Pēc 1849. g. zemniekam bija jau iespējams pāriet no klaušu vai naudas rentes uz zemes iepirkšanu par dzimtu. Valdemārs mudināja to darīt. Sevišķi 60. gadu reformas atvieglāja zemes iepirkšanu, un Neikens arī savā Ceļa biedrī nostājās par to. 60. gados zemnieki ieguva arī savu pagastu pašvaldības satversmi. Tā no kunga saimnieciski un garīgi atkarīgais zemnieks kļuva pamazām patstāvīgs paša dzīves veidotājs un noteicējs mājā un ārpus mājas — sabiedrībā. Tiesas māja un sabiedriski izrīkojumi („goda mielasts“), bet arī vecās sadzīves centri — baznīca un kroģus — izvērtās par tām vietām, kur uzstājās un veidojās topošā latviešu lauku intelligēce. Tādējādi laikā no pagājušā gadu simteņa vidus līdz apm. 70. gadu vidum, kad Kaudziši sāka sarakstīt Mērn. laikus, liktens meta latvietim laipas no dzimtcilvēka uz brīvo zemnieku, un no tā uz cilvēku — viņa personības attīstības dažādās pakāpēs. Tā ir tā attīstība, kas straujā lēcienveidīgā gaitā norisinājās Kaudzišos pašos. To viņi tad ar jo redzīgākām acīm saskatīja, soli pa solim norisināmies apkārtējā dzīvē.

Šis latviešu dzīves attīstības gaitas tēlojums autoru pīetistiski racionālās ētikas novērtējumā — tas ir Mērn. laiku saturs. Katru atsevišķo dzīves attīstības posmu Kaudzišu tēlojumā pārstāv viens vai vairāk (tādā gadījumā dažādi niansētu) tipu, kas viens aiz otra visi kopā sastata veselu galeriju. Lielumā šo galeriju varam iedalīt vecās un jaunās dzīves nodaļā, vidū starp tām ierindojot vecās dzīves sabrukuma tipus. Katrā no šīm trim nodaļām ir vairāk grupu.

1. Vecās dzīves tipi. (Ilze, Annuža, Prātnieka māte, Tenis, Edes tēvs, Lielais Pēteris).

Te ir tēlota tā zemniekdzīve, ko pārrunājām, apskatot Mādaru mājas apstākļus Kaudzišu bērnībā. Šo dzīvi mēs raksturojām ar Niedras teicienu: „Debess pār mani, zeme apakš manis...“ Šīs vecās dzīves tipi iedalāmi divās grupās: vieni ir tie, kuŗu dzīvei normas noteic kristīgā ticība un tās ētika, otri ir vairāk vai mazāk indiferenti šai ziņā.

Pirmajā grupā pieder: Ilze, Prātnieka māte un Annuža. Ilze ir saiešanu cilvēks, kas Kristus dzīvo garu nes savā sirdī. „Pašos grūtākos brīžos viņa jo ciešāki stāvēja uz tā pamata, „kas nekustēsies, kaut zem’ un debess bojā ies“. Kā ikviena liela ideja, kam cilvēks ar visu sirdi nodevies, tā arī šī dara viņu brīvu, pacel-

dama to augstākā un spodrākā gara dzīvē. Ilze atsakās no pasaules mantas: pēdējai nav varas pār viņu. Sevī Ilze ir sašņiegusi to augstāko, ko cilvēkam dzīvē ne vienmēr izdodas sasniegt, — lielo mieru: viņa vairs nezūdās. „Visa diezgan, visa diezgan! Ak tu slavētais Dievs, tavu svētību! Kas izteiks viņa žēlastību?“ — „Vai tas ir cilvēks saucams, kas to neatzīst? Ar tūkstoš mēlēm nav izdziedama viņa slava par tiem labumiem, ko viņš katrā acumirkli mums dāvina.“ Ilze ir tēlota arī kā mīla un gudra māte, kas sava dēla Kaspara jaunos ceļus ar prātu gan nesaprot, bet sirdī nojauž, ka jaunuma ceļi tie nav. — Annuža ir tā pati dzīvās ticības cilvēks. Un te tikai šai ziņā viņa ir stipri līdzīga Ilzei. Kā Ilze, arī Annuža pasaulē nemeklē taisnības: taisnība vai netaisnība — par to spriedīs tiesu savā laikā pats Dievs. Annuža ir tik pat mīla māte kā Ilze. Tik ar to starpību, ka viņa kopj un audzina cita bērnus kā savus, aizmirsdama savu vājumu, nespēku un bēdas. Atšķirībā no Ilzes Annuža ir kā tekošs ūdens vienā steigā; viņa dzīvo pastāvīgi vienās rūpēs un bažās par jauno dzīvību kopšanu. Tā viņa reprezentē ne tikai kristīgo, bet arī dzīvo, darbīgo un modro latviešu sētas garu. Latviskās sētas glītuma tieksme rotā ir Annužu, ir Ilzi vienādā mērā: no Irbēniem aiziedamas, viņas atstāja saviem ienaidniekiem tīri un spodri uzkoptu māju, kur Oļiņiete sagaidīja pretējo. Līdzīga šīm abām ir arī Prātnieka māte, kas nevar pieņemt dēla netaisni sarausto pasaules mantu. Šīs trīs māmuļas pārstāv tos sava laika latviešu cilvēkus, kuros apvienojas vairāk vai mazāk harmoniski, ar pārsvaru vienā vai otrā pusē, — latviskais darba tikums un kristīgā mīlestība uz tu vāko ar palaišanos kristīgā „dzīvā Dieva rokā, kur taisnībai līdzās arī žēlastība.“ — Ar Reņa Kaudzīša aforismu runājot (Vija IV, 23), viņiem „Ticība ir zieds, darbi ir augļi.“ Šiem cilvēkiem pieder autoru (un līdz ar to arī lasītāju) simpatijas. Mērn. laiku cilvēku starpā, pēc Kaspara iedalījuma, tie ir tie, „kas krāšņi zied un nes krāšņus augļus.“

Otrai vecās dzīves tipu grupai pieder: Tenis, Edes tēvs un Lielais Pēteris. Tie pārstāv latviešu sētu ne no latviskā tīkuma vai kristīgās ticības, bet pavisam no citas puses. Tenis reprezentē bezrūpību un vientiesību. Viņš ir vieglas dzīves dzīvotājs: tāpēc piekērles ārstniecībai (visu ārstē, asinis nolaižot). Simpatisks viņš ir ar savu atklāto valodu un tieksmi runāt sakāmvārdos. Edes tēvs un Lielais Pēteris rāda mums latviešu sētu ar tās mānu un ķēmu ticību, pret ko Matīss jau skolas laikā uzstājās. Viņi nav vienīgie, kas no tās puses raksturo latviešu seno sētu. Slāviešu veči, piem., Oļiņu mājai degot, domā, ka pārkonuguni nedrīkst dzēst.

Tic ugunsvārdiem, Oliņam ir vārdi pret vīvelēm, Oliņiete tic skauģiem, burvjiem, baidās no spokiem un gaida lāču vadātājus, kas māju iztīrīs. Darbus šai senajā sētā regulē pēc mēneša griežiem un citām pazīmēm dabā. Uz gaidāmo laiku norāda sapņi u. t. t. — Šīs grupas cilvēki — Tenis, Edes tēvs un Lielais Pēteris — ir tie Mērn. laiku cilvēki, „kuŗi nedz krāšņi zied, nedz nes krāšņus, derīgus augļus.“

Šai nodaļā apskatītos cilvēkus kopīgi raksturo tas apstākļis, ka viņus neaizķer vēl nemaz jauno laiku intereses, sevišķi zemes lietās, pret ko tie ir pilnīgi vienaldzīgi.

2. Vecās dzīves sabrukuma tipi. (Oliņš, Oliņiete, Ķencis, Pāvuls).

Šīs nodaļas cilvēki raksturo pirmās nodaļas pirmajā grupā apskatītās vecās pasaules „gruvešus un drupas“. Ja Ilze un Annuža debess vārdā atteicās no zemes, tad šīs nodaļas cilvēki zemes dēļ savā sirdī atsakās no debesīm. Veco dzīvi sagrāva jaunie laiki, kas nāca ar pasaulīgiem — naudas un citas mantas krāšanas centieniem. Bija jākrāj šīs debesīm nevērtīgās mantas, ko kodes un rūsa maltā, lai varētu iepirkt mājas. Šai sakarā lielākās daļas veco laiku cilvēku dzīvē radās savāda nesavienojama divdabība. Kristus mācība, pie kā viņi bija no bērnu dienām pieraduši, no sirds vairs nebija pildāma. Pat vairāk: oikonomiski lielākā vai mazākā mērā patstāvīgiem kļuvušiem, kad savu gribu ne vairs pēc Dieva taisnības, bet ar oikonomisko varu (kukuļus nesot) uzspiež citiem, — tiem šī Kristus mācība nebija vairs vajadzīga.

Bet savas dzīves agrākās dienās viņi šo mācību kaut no formālās puses bija cieši uzņēmuši, jo citādi, piem., Ķenci mācītājs ne-laulāja. Aizmirst šo mācību viņi tad nevar, bet izmanto to, pielāgojot kā varēdami jauniem apstākļiem. — Kopīga rakstura īpašība visiem šīs nodaļas cilvēkiem — liekulība, jo svētus rakstus viņi tur mutē gan guldāties, gan celdāties, bet dzīvot saskaņā ar tiem vairs nedzīvo.

Šīs nodaļas tipi dabiski iedalās divās grupās: 1) Oliņš, kas pēc savas garīgās konstrukcijas stāv tuvāk pirmajā nodaļā apskatītajiem sirdsšķīstajiem ļaudīm un 2) Oliņiete, Ķencis un Pāvuls, kas ar savām rakstura iezīmīgajām īpašībām vairāk pieslejas trešajā nodaļā apskatītajam Prātniekam.

Pirmā grupa. Jaunie laiki ar savām pasaulīgajām interesēm, kuŗu centrā ir sava kaktiņa iegūšana, nāk kā pārbaudīšanas laiki vecajiem tikumiem un vecajai sirdsšķīstībai. Oliņš par to tā

saka: „Pārbaudišanas laiki jau nu tad būs gan; redzēs, redzēs, kādu Dievs kuŗu atradīs un kā kuŗš pastāvēs...” Agrākos pārbaudījumos, ko Dievs Oliņam ar māju nodegšanu sūtīja, Oliņš bija panesis ar istu ljabu pacietību un, palikdams skaidrs sirdī un bez grēka, bija varējis sacīt: „Paldies žēlīgam Dievam, kuŗš gan mūs šautis, bet arī žēlo.” Toreiz viņš no sirds dziedāja: „Dievs labi dar, ko darīdams.” Bet nu nāca tie grūtie pārbaudišanas laiki, kur arī Oliņš nevarēja pastāvēt. Mērnieku dzeršanas dziesmas gan dūrās Oliņam ausīs, kā abējās pusēs griezīgi zobeni, tomēr viņš nerādīja ne tikvien nekādas pretības, bet otrādi — izrādīja pat labpatikšanu. Viņus apsēdināja pie galda, un viņš dzēra līdz un lika no savas puses dziedāt Krambambuli. Pēc plītešanā pavadītās nakts Oliņam otru — svētdienas rītu jātur pātari, un viņš sapulcējušos tā uzrunā: „Ko mēs svētdienas rītā tik daudz par laicīgām lietām runājam. Dosim labāk godu tam, no kuŗa viss labums nāk.” Pēc rīta lūgšanas Oliņš dabū zināt, ka viss dzeršanas iegāds esot vakar iztukšots. Tūlīt viņš izrikoja abus puīšus uz savu krogu katru. Tāds ir Oliņš „pārbaudišanas laikos”. Bet kad tie ir pārgājuši, tad viņā atdzīvojas vecais šķīstsiržu cilvēks, ar kuŗa tipu mēs pirmajā nodaļā iepazināmies. Viņš visu no sirds nožēlo un aizgriežas no jaunās pasaules, kas viņu bija iznīcinājusi.

Otrā grupa. Sevišķi jo raksturīgi kristīgo un pasaulīgo centienu sadursme parādās Oliņietē. No vienas puses, pēc Pietuka Krustiņa konstatējuma, viņas „pārliccināšanās saietas pilnīgi ar teoloģijas likumiem”, kuŗu vārdā viņa ir iznīcinājusi visupirms pati savu dzīvi un arī savu ģimenes dzīvi. No otras puses jaunie laiki viņā ir radījuši lepnumu, lielību ar bagātiem radiem, skaudību, nenovīdību, skopumu, naidu un citādu pasaules negantību. No abām nesavienojamām pusēm kopā izaug — liekulība un svētulība. — Tāds pat ir Kencis; bet viņš nav tik stīprs „teoloģijas likumos”, kur viņam daudz kas jūk. Arī no otras — pasaulīgās puses viņš nav tik launs. Ja Oliņietī var ar Kristus vārdiem apzīmēt par „vilku avju drēbēs”, tad miermīlīgais un vientiesīgais Kencis, kuŗa dzīvi noteic papriekš sieva, tad znots, gan nekāds vilks nav. Tomēr kristīgo un pasaulīgo centienu savstarpēja pielāgošanās viņā notēlota ne mazāk spilgti; bet tā liekulība, kas no tam ceļas, ir vairāk neapzināti vientiesīga, cik apzināti ļaunprātīga, kāda tā bija Oliņietei. Teikto mums apstiprina viņa pazīstamā lūgšana un Pāvula atgriešanas runa Slātavas cietumā. — Mazāk šai ziņā izceļas Pāvuls.

Šai nodaļā tēlotie cilvēki ir tie, pret kuŗiem dzīvē Kaudziši, kā to no viņu personības apceres zinām, vērsās ar pilnu bardzību.

No viņu kritiski piētistiskā viedokļa šie cilvēki ar Kaspara muti Mērn. laikos ir novērtēti kā „nobaltēti kapi“. Viņi pieder pie tiem, „kuri krāšņi zied, bet augļus nenes“.

Kultūrvēstures perspektīvē skatīti, tie pieder pie visinteresantākajiem mūsu dzīves tipiem, ko tādā spilgtumā vēlāk nav varējis tēlot neviens latviešu rakstnieks. Te ir tēlots konflikts starp latviešu sētas debesi un zemi. Starp tām „divām lietām, kas cilvēku nevil“. Tāpēc cīņa ir smaga, tā prasa pat cilvēku upurus. Šai cīņā notrīc pat debess un savilņojas visa zeme. Bet uzvara ir gan vienā, gan otrā pusē.

3. Jaunās dzīves tipi. (Prātnieks, Bisars, Švauksts, Drekbergs, Pietuka Krustiņš, Kaspars, Liēna). Atbrīvoties no baznīcas dogmatiem — tāds ir jaunlaiku sauciens, ar ko mūsu dzejā pirmais nāca J. Alunāns. Bet šādus cilvēkus tēlot pirmie sāka Kaudzīši (ja neskaitam līdzī Ausekļa mākslas ziņā neizdevušos Līdumnieku). Atteikšanās no vecajām vērtībām un uzskatiem notika, zināms, citu kādu labāku vērtību un uzskatu vārdā. Sakarā ar to, kādām jaunās dzīves vērtībām pieķeras no vecās dzīves atbrīvojies cilvēks, šīs nodaļas tipi iedalās tādās grupās: 1) Prātnieks un Bisars, 2) Švauksts un Drekbergs, 3) Pietuka Krustiņš un 4) Kaspars ar Lienu.

Pirmā grupa. Prātnieks pārstāv to jaunlaiku tipa cilvēku, kam visu noteic materiālās vērtības un paša personīgā labklājība. „Naudu, naudu“, Prātnieks sacīja — „tā ir pirmā un lielākā lieta, ja grib ko panākt“. Viņš ir krāpnieks, intrigants, auglotājs. Viņa dzīves gudrība ir: „Vajaga tik saprast ar šādiem dzīvot, tad vāji neies nekad; pamazām un ar labu vien var izvilkt pēdējo kapeiku.“ Šur tur Oliņiem iztapdams, Prātnieks vēl atsaucas uz svētiem rakstiem. Savas blēdības ar dievvārdiem (kā Oliņiete vai Kencis) viņš tomēr vairs neslēpj. Visi vecie balsti — ir kristīgie, ir latviskie (darba tikums) — sabrukuši. Pārejas laika sirdsapziņas bankrots sasniedzis savu augstāko pakāpi. Šaurs egoisms viņam noteic visu. Prātā un spējās aprobežots, viņš ar savu nekaunību un uzstājību prot kļūt par sadzīves svarīgu faktoru. Viņš ir valsts (tā Piebalgā sauca pagastu) vīrs, viņš ir mērnieka lielkunga un Oliņu draugs, kas tomēr pirmajā vietā nekad neaizmirst paša labumu. Kas viņam stājas ceļā, to viņš iznīcina bez žēlastības (Kasparu). Viņš visiem ir nepieciešams. Pie viņa visi griežas, uzskatīdami to par gudru un spēcīgu. Un tai ziņā viņš patiesi ir gudrs, ka māk arī šo cilvēku mulķību izmantot. Viņš ir Prātnieks. Kaudzīši viņam no sava morāliskā viedokļa tādu vārdu de-

vuši pēc pasaku „gudro brāļu“ attiecīga nosaukuma. — Prātniekam blakus stāv Bīvars, smagāks, neveiklāks, tāpēc ne tik jauns.

Otrā šīs nodaļas grupā notēloti priekštautisko centienu latviešu inteliģenti, kas, kultūras tieksmju vadīti, pieslejas vāciešiem, noliedzdami savu tautību. Tie ir Švauksts un Drekbergs. Kā tas dabiski sagaidāms un citādi arī nevar būt, savos meklējumos viņi ir atraduši tikai jaunās, smalkās pilsētas dzīves ārpusi, ko arī nepilnīgā, neīstā un pat kroplā veidā piesavinājušies. Tādi — tā sauktie „puskoka lēcēji“, „skalū vai spaļu vācieši“ — bija toreizējā latviešu dzīvē vēl raksturīga parādība. Šī pus kultūras neīstā ārpusē, ko Kaudziši, zināms, nosoda — tas ir centrālais moments Švauksta un Drekberga tēlojumā.

Trešajā grupā sastopamies ar Pietuku. Latviešu zemnieku dzīvē viņš kā skolotājs nāk ar jauniem, toreiz moderniem tautiskiem centieniem, ko viņš pauž gan ar savu dzeju, gan prōzu, uzstādamies ar runām un referātiem. Pietuka Krustiņš pūlas ne sevīs dēļ; viņš pats par to saka: „Ne sev, ne sev, bet savai tautai! Mans gods ir tautas gods, mana slava ir tautas slava un atkal otrādi.“ Tautas lietās darbojoties, sevišķi kur tautai vajag laimes uzsaukt, viņš neatsakās arī no alus kausa, jo viņa lozungs: „Pro patria vivere atque mori.“ Viņš, reprezentējot tautisko romantiku, dzīvo garīgi tik seno varoņu jeb hērōju laikos. Vecuma dienās, kad Pietuks, tautas lietās darbodamies, noguris, viņš slīkst atpakaļ veco laiku ideoloģijā savu nogurumu izdusēt. Un jaunības dienu syecienu vietā — „Sveiki, mīlie tautas brāļi!“ vai „Sveika, cienījamā tautiete!“ tagad no viņa mutes skanēja: „Labu dienu, mīlie draugi iekš tā Kunga!“ „Miers ar jums!.. Sveika, māsa iekš Kristus!“ No Kaudzišu patriotiski morāliskā viedokļa Pietuka Krustiņš pieder pie tiem, kas tāpat kā Oļiņiete krāšņi zied, bet augļus nenes. Visiem Pietuka centieniem ir vērtība 1½ kapeikas (vārds pietuks bija naudas gabals tādā vērtībā). Mēs zinām, ka ap 1875. gadu, kad Mērn. laiki vēl nebija sākti rakstīt, Kaudzītes Matīsā, kas pats priekš tam bija skali dziedājis vēl par tautas dieviem un uzsaucis ar alus kausu rokā tautai laimes, notika šais attiecībās lūzums. Aiz šādiem skaliem centieniem viņš sāka meklēt lietas kodolu un, tā neatradis, nostājās pret šiem centieniem kritiski. Pietuka Krustiņš ir šādas kritiskas nostāšanās tiešs atspoguļojums.

Ceturtajā jaunās dzīvestipu grupā Kaudziši tēlo Kasparu un Lienu. Viņi aug veco sirdsšķīsto laužu mājā — kā Ilzes un Annužas audzēkņi. Tā ir tāda māja, kādā auga brāļi Kaudziši. Un kā viņi, arī Liena zināja dziesmu grāmatu pa pusei no

galvas. Bet kā Matīss ar Reini pārauga šo mājas garu, no savas sirds to tomēr neizmezdami, tāpat tas notika ar Kasparu un Lienu. Kaspars ir Kaudzišu uzskatu pozitīvās plāksnes centienu paudējs. Viņš ir censonis, kas pašmācības ceļā ticis pie jaunām cilvēcības atziņām. Tāpat kā Kaudzišus garīgā pārākuma apziņa, ko ļaudis uztvēra kā lepību un augstprātību, arī Kasparu tā nošķīra vientulībā. Matīss Kasparā attēlo savas personīgās dzīves nelaimei mīlestībā, kad viņam veclaiku dievbijīgie cilvēki liedza iemīļoto jaunavu, uzskatīdami viņu par nabagu un bezdievi. Reinis attiecībā pret sadzīves parādībām liek Kasparam izsacīt savus spriedumus, dažreiz diezgan burtiskā savu „Domu izteikumu” formā. Savu pesimismu Kaudziši arī uzkrauj Kasparam. Un tā nu Kaspars iet dzīvē, darbodamies autoru augstāko vērtības kritēriju — apziņas, sirdsapziņas un pašapziņas vārdā. Kaspara dzīves centienu ideāls — tāpat kā Kaudzišiem tai laikā — nav vairs kristīgais cilvēks, kam gan viņu simpatijas nav noliedzamas, nedz arī latvietis, bet cilvēks šī vārda augstākā (personības) nozīmē.

Kā iepriekšējā nodaļā, tāpat te tiek tēlots no kultūrvēstures viedokļa svarīgs un dziļi nopietns latviešu dzīves konflikts. Te pa daļai saduras latvietis ar cilvēku, bet galvenā kārtā te saduras puskultūra jeb neīsta kultūra ar īsto. Un ja cilvēks ir šo lietu radītājs, tad varam teikt: te cīnās necilvēcība jeb neīstā cilvēcība ar īsto cilvēcību. Un cilvēki iet bojā. Viņi bija par vājiem, lai, atbrīvojušies no citiem visiem likumiem, ietu sava likuma ceļus, ko noteic sirdsapziņa, jo tie ceļi nav viegli ejami.

Tāds ir Mērn. laiku saturs, apskatīts mūsu kultūrvēstures perspektīvē, ievērojot autoru dzīves un personības datus.

Teiksim dažus vārdus vēl par šo romānu no formālās puses. Bet neaizmirsīsim, ka, aistētiski vērtējot, lai šim vērtējumam būtu kaut cik objektīva nozīme, mums jāiziet no tā dzejas virziena dailes viedokļa, uz kura pamata stāvēja Kaudziši. Kas tas bija par dzejas virzienu? — Naturālisms: Gogoļa no virziena naturālisms. Kas ir daile no naturālisma viedokļa? — Dabiskās dzīves (ši vārda dabisks sliktākā nozīmē — tumšo dziņu, neapziņas) skatīšana caur rakstnieka temperāmentu.

No šī viedokļa pāris vārdu par romāna fābulu, tēlotājiem cilvēkiem un tēlojuma valodu.

Fābula Mērn. laikiem ir spilgts divu gabalu konglomerāta paraugs. Viens gabals te ir ņemts no sliktas vācu grāmatu romantikas, ar ko Kaudziši iepazinās jau tēva mājā, Leitāna u. c. stā-

stus lasot. Vienu tādu romantisku dēku gabalu Temzes dēlu Matiss tai laikā tulkoja latviski (sk. augstāk dzīves aprakstā). Pie šiem lētās romantikas momentiem Mērn. laiku fābulā pieder visa Feldhauzena, Raņķa, Grabovska un Šrekhubera dēku dzīve, ar visiem tās noslēpumiem, nejaušu sagādīšanos, noklausīšanos un noslēpumu izstāstīšanu. Ar latviešu dzīvi šai fābulas daļai nav nekā kopīga. Savā laikā jau Klaustiņš to pareizi novērtēja kā blēžu romānu un avižu feletonu, ne reālas mākslas darba cienīgu fābulu (Mērn. laiki 1909, 12). — Otrās Mērn. laiku fābulas gabals ir tīri naturālistisks: Kaudzīši tēlo latviešu dzīves ne jē d z ī b a s krogū (sevišķi kautiņš stādulā), tiesā, kapsētā, goda mielastā u. t. t. No tāda viedokļa arī Gogols tēloja krievu dzīvi.

Cilvēki Mērn. laikos arī ir tēloti no šiem diviem viedokļiem. Uz romantiskā viedokļa pamata te no vienas puses figūrē pārdabiski necilvēki (Raņķis), no otras — tikpat pārdabiski gara bruņinieki (Šrekhubers). Bet beigās jaunajiem jādabū sods un labajiem — alga. Tiek sodīts Raņķis, arī Feldhauzens. Par pārestībām, kas nodarītas mazajai Annīnai, atņemot viņai tēvu un māti, viņa dabū 500 rubļu! Par to ir rūpējies tīkumības eņģelis Šrekhubera personā, ar kuŗu par nelaimi autori ir saistījuši arī savus dziļākos cilvēcības centienus. — Pārējie cilvēki tēloti no reālā, bet galvenā kārtā no naturālā viedokļa, izceļot viņu dzīvē muļķību, stulbumu u. c. zemās un tumšās dziņas. Labie, ideāli noskaņotie iet bojā (bez morāliska gandarijuma!) — tāda ir dzīve un tāda ir naturālista pieeja dzīvei, to tēlojot. Tā cilvēkus tēloja arī Gogolis, Flobērs, Zolā. — Vēl jāpiemin viens Kaudzīšu jau agrāk aizķertais māksliniecisko uzskatu moments, lai pilnīgi saprastu viņu Mērn. laiku reāli tēlotos cilvēkus. Tāpat kā Gogolis Kaudzīši dzīvei nepieiet no tīri mākslinieciskā viedokļa vien, bet, dzīvi tēlojot, viņiem ir arī patriotiski un morāliski nolūki. Šo pēdējo dēļ kā Gogolim, tā Kaudzīšiem vairāk vai mazāk ir cietis cilvēku mākslinieciskais veidojums: viņi ir pārspīlēti, vietām pat kariķēti.

Par Mērn. laiku v a l o d u vēl jāsaka tikai, ka taisni šis punkts bija izšķirošais, kad Latviešu draugu biedrība šim romānam piešķīra godalgu. Neiknam bija jau dzīva tēlojuma valoda, bet tāda valodas bagātība kā Mērn. laikos vēl nebija latviešu daiļdarbos sastopama. Tautā dzirdētus vārdiņus, izteicienus, sakāmvārdus u. t. t. autori birdināja itkā no piedurknes. Bet šai valodas bagātībā nav vēl Kaudzīšu māksla. Māksla ir tai naturālisma paņēmienā — lietot valodu kā cilvēka, paša runātāja, raksturošanas līdzekli. Tā to darija arī Gogolis ne tik vien ar valodu, bet visu cilvēka apkārtni viņš tēloja nolūkā raksturot pašu cilvēku. —

Mērnieku laiki, aistētisko spriedumu par tiem formulējot, ir tomēr viens no vērtīgākajiem gabaliem mūsu daiļliterātūrā, neskatoties uz aizrādītajiem trūkumiem.

b) *Citi Kaudzišu episkie darbi.* — Reinim ir nepabeigts romāns *Izjurieši*, kas rakstīts 80. gadu sākumā. Tā tad tūdaļ pēc Mērn. laikiem. Publicēts tika tikai 1928. g. Tas ir tīra naturālistiska virziena darbs. Romantikas, kaut mīlestības sižeta formā, te nemaz nav. Tāpēc fābulai nav nekāda pavediena, bet tā sairst atsevišķās ainās — krogū, tiesā u. c., kas stipri līdzīgas atiecīgām Mērn. laiku ainām. Nodoms morālistiski tiesāt dzīves stulbumu, liekulību, ākstību u. t. t. te daudz skaidrāki nekā Mērn. laikos spīd cauri, tā ka viss gabals pārvēršas gandrīz karikatūrā. Te mēs redzam Reini ar visu viņa morālisko rigorozitāti: „Cik ilgi pastāvēs tāda tauta, kuŗas locekļi vienmēr grimst ļaunumā!“ (Vija IV, 27). Bet viņam nav spēka to pateikt mākslinieciskā formā. — Matīsam ir tāds pats nepabeigts romāns — *Jaunie Mērnieku laiki*, kas rakstīts pēdējos dzīves gados un publicēts no 1924.—1927. gadam. Notikumi te saistās ar 1919. un 1920. gada lielnieku briesmu laikiem un ar bezzemnieku cerībām uz savu kaktiņu, savu stūrīti zemes. Šai gabalā tāpat kā vecajos Mērn. laikos romantiskais viedoklis fābulējumā (noslēpumaina pazušana un negaidīta atrašanās) un cilvēktēlošanā (labie eņģeļi: vecais Lakis un mācītājs; ļaunie velni — Jette) vijas kopā ar naturālistisko (tiek tēlota tā patī pazīstamā mulkība un necilvēcība, kuŗas dēļ jācieš un jāiet bojā apzinīgajam prāta cilvēkam Linumam). Mākslas ziņā *Jaunie Mērnieku laiki* ir tikai bāls veco atspīdums.

IV Brāļu Kaudzišu vieta mūsu literātūras vēsturē

Kā māksliniecisks mantojums no Kaudzišes Matīsa paliks daži dzejoļi (Patiesības kronis, Brūklenājs, Caur skaidru ledu skatījos, Rindā dzērves), bet no abiem brāļiem — Mērnieku laiki.

Kaudziši, kā redzējām, ir daudz ko idejiskā ziņā mantojuši no V. Stendera laika apgaismes un piētisma ideoloģijas, no J. Alunāna un Valdemāra tautiskā reālisma centieniem. Daudz ko viņi ir arī paņēmuši no Gogoļa dzīves un mākslas uztveres. Visu to viņi ir savā personības laborātorijā pārkausējuši savai psihei atbilstošās formās, tapdami par sava laika īpatnējas sintezes cilvēkiem, kas gan aistētiskā, gan idejiskā ziņā atstājusi bagātu mantojumu.

Par Kaudzišu lirikas literatūrvēsturisko lomu 80. un 90. g. dzejā jau runājām agrāk. Galvenais vērtību avots, no kā mūsu literatūra visu laiku ierosmi smēlusi, ir tomēr Mērn. laiki.

Vispirms tipu ziņā. Kaudziši ir pirmie, lielie mākslinieki, kas ar tik dzejiski redzīgām acīm ir vērojuši latviešu dzīvi. Viņi radīja tipus, ko tad nu arī citi rakstnieki dzīvē ieraudzīja un sniedza tos savos sacerējumos savā uztverē. Ilzes un Annužas tēlos Kaudziši deva jaunu tipu, ko vēlāk tēloja Apsīšu Jēkabs savā Andra tēvā. Poruks deva šim tipam nosaukumu — sirdsšķīstie laudis. Blaumanis (Bungatiņā), Saulietis un Ezeriņš (Burbektēvā) arī ir tēlojuši šī tipa garīgo seju. Švaukstā tipu Apsīšu Jēkabs tēloja savā rakstvedī Klucē un Aspazija Kalvē figūrā. Divējādos Mērn. laiku skolotājus — veco laiku skolotāju, kas rūpējas par to, „lai sirds pieņemtas tiklībā un prāts skaidrībā“, un jauno laiku — Pietuku Krustiņu vēlāk Apsīšu Jēkabs rāda sava stāsta „Bildes tautas dziesmās“ attiecīgos skolotājos. Apsīšu Jēkaba tēlojuma negodīgajiem un vienam godīgajam Pagasta tiesas tiesnesim ierosme būs nākusi no tādiem pat Mērn. laiku tiesas vīriem. Nav arī nekāds noslēpums, ka Ķenča lūgšana Blaumanim (novelē Aizvien lillā!) pārvērtās Mieta lūgšanā. Mākslinieciski bālie Lienas un Kaspara tēli nedeļa tik daudz aistētisku, cik idejisku ierosinājumu 90. gadu jaunās strāvas rakstniekiem.

Tālāk: par jauniem ierosinājumiem episkās dzejas veidā ziņā P. Ērmanis ir pareizi konstatējis, ka no 1879. gada romāniem (Mērn. laikiem un Sadzīves vilņiem) Kaudziši ir iedibinājuši mums reālās līnijas romānu.

Bet Kaudzišu nopelns sniedzas vēl tālāk. Viens no galvenajiem viņu nopelniem literatūras vēsturē ir tas, ka viņi, piederdami pie Neikena nodibinātās reālās skolas jeb virziena, ienesa lūzumu šī virziena dzejas tehnikas principos. Neikens bija vēl pilnīgi vecā Stendera skolas mākslinieks ar morāli daiļdarba centrā, ar cilvēku iedalījumu labos un ļaunos un ar fābulas konstruējumu tā, lai ļaunais saņemtu sodu un labais algu. Neikenam tāpat kā vecajam Stenderam mākslas darbs bez morāles bija kā skaists, bet akls zirgs. Kaudzišu mākslinieciskos nolūkos gan figūrē vēl šis morālistiskais moments, bet psiholoģiski nemotivēta morālistiskā sodīšana (piem. Oliņietei, Prātniekam) un tikumiskā algošana (Kasparam un Lienai) ir jau atkritusi. Pa daļai Kaudzišu mākslinieciskā pieeja cilvēkam ir jau pilnīgi aistētiska (Tenis, Annuža u. c.). Apsīšu Jēkabs vēlāk tikai ar Bagātiem radiem šai ziņā nostājas blakus Kaudzišiem, citos darbos palikdams Neikena atdarinātājs. Tādā kārtā Kaudziši reāli aistētiskā dzejas virzienā bija pirmie nozīmīgākie jauna ceļa ierāvēji uz Blaumani.

Izmantotā literatūra

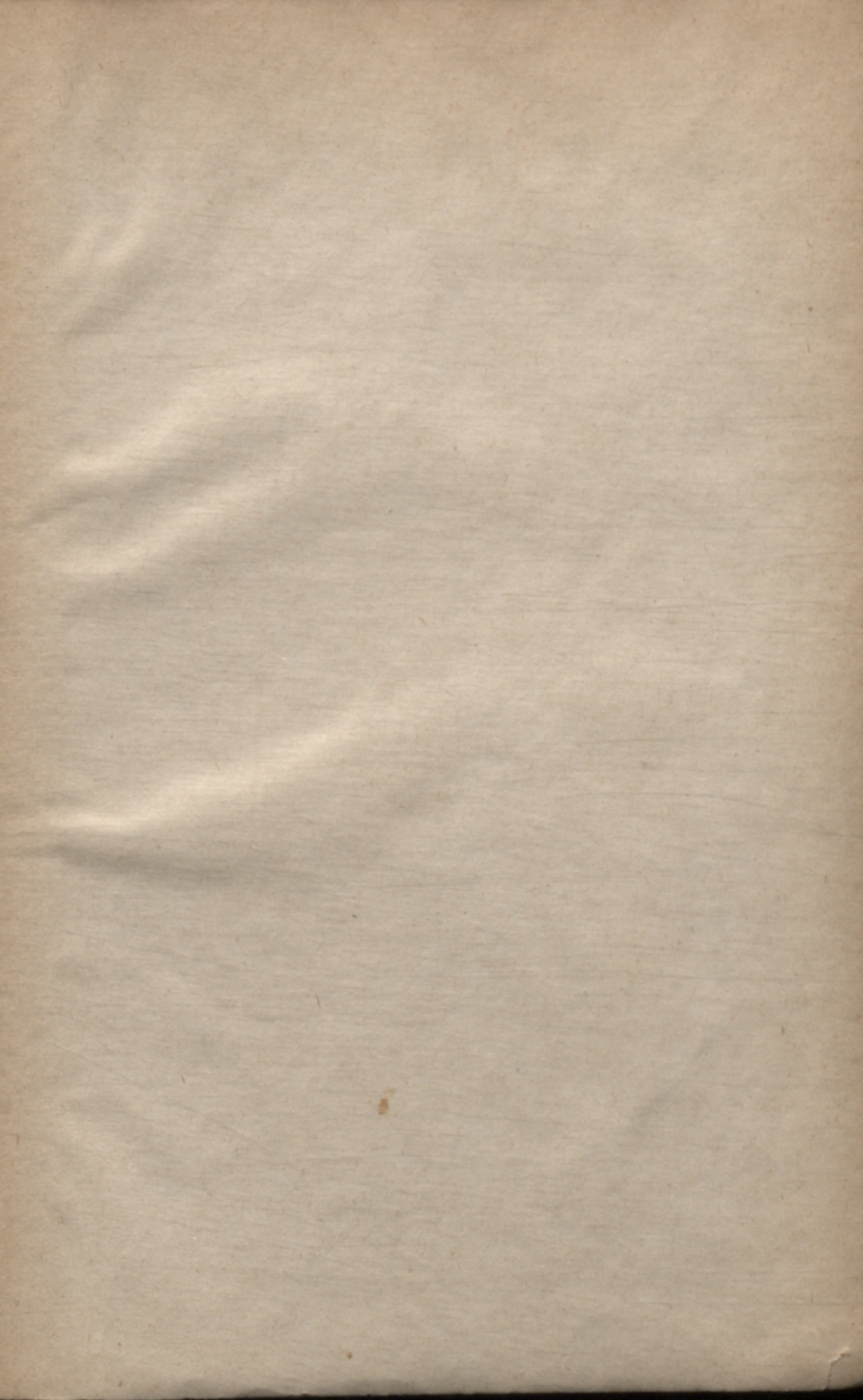
- A. d. Alunāns: Brāļi Reinis un Matīss Kaudziši. Ievēr. latvieši I, Jelgavā 1887.
- A. Bērziņš: Kaudzītes Matīss 75. dzimšanas dienā. J. Ziņas 1923., Nr. 181.—182.
- L. Bērziņš, R. Klaustiņa Mērn. laiki kā sadzīves romāns. Latv. Grām. 1927., Nr. 2.
- P. Cimdinš: 1) Atmiņas par brāļiem Kaudzišiem. I. M. M. 1929., Nr. 10.
2) Par brāļu Kaudzišu „Mērn. laiku” tipiem. Lat. Grām. 1931., Nr. 4.
- Dravnieks: Drustiņa par mūsu slavēto romānu „Mērn. laiki”. Balt. Zemk. 1880., Nr. 10.
- K. Egle: 1) Kaudzītes Matīsa goda dienā. Latv. Grām. 1923., Nr. 7/8.
2) Kaudzītes Matīsa pirmie darbi. Latv. Vēstn. 1923., Nr. 53.
3) Brāļu Kaudzišu testamenti. Latv. Grām. 1928., Nr. 5.
4) Kāda Kaudzītes Matīsa satīra. Latv. Grām. 1929., Nr. 2.
5) Brāļu Kaudzišu radu raksti. I. M. M. 1929., Nr. 10—11.
- P. Ermanis: Latviešu romāna 50 gadi. I. M. M. 1929.
- A. Goba: Kaudzītes Matīss. Rītums 1923., Nr. 6; Ilūstr. žurnāls 1923., Nr. 32—33.
- J. Grīns: Kaudzītes Matīss 1848.—1923. Latvīis 1923., Nr. 574.
- P. Kalniņš: Kaudzītes Matīsa uzskati par hernhūtismu. Students 1923., Nr. 5.
- R. Klaustiņš: 1) Mērnīku laiki. Austrums 1906., Nr. 1.
2) Mērnīku laiki. Rīgā, 1909
3) Mērnīku laiki kā sadzīves romāns. Rīgā, 1926.
4) Mērn. laiki kā tilts no vecajiem uz jauniem laikiem. Druva 1913.
- Kaudzītes Reinis: 1) Domu izteikumi. Vija IV burtn. Cēsis un Vecpiebalgā 1898.
2) Autobiogrāfisks fragments. Latv. Grām. 1927., Nr. 6.
3) Manas dzīvības ceļš. Burtn. 1934., Nr. 10—12.
- Kaudzītes Matīss: 1) Kaudzītes Matīsa dziesmiņas. Rīgā, 1872.
2) Kaudzītes Matīsa dzejoļi Rīgā. 1877.
3) Brāļu draudze Vidzemē. Rīgā 1878.
4) Miers mājā! Rīgā 1880.
5) Zalkša līgava, latv. teika no Lautenbacha Jūsmiņa. Balss 1880., Nr. 73.
6) Temzes dēls. Pēc Meriēta no vācu valodas. Jelgavā 1880.
7) Pārstrautu Jānis un viņa domas par taut. dzejas nodibināšanu. Rīgā 1882.
8) Par „Mērnīku laiku” izcelšanos. I. M. M. 1920.
9) Tālās un tuvās atmiņas par sevi pašu. K. Egles „Atziņas I”, Cēsis — Rīgā 1923.
10) Atmiņas par brāli Reini. Atmiņas no taut. laikmeta. Cēsis—Rīgā 1924.
- K. Krūza: Kaudzītes Matīsa jūtu dzeja. Latv. Vēstn. 1923., Nr. 41—46.
- Līgotņu Jēkabs: Brāļi Kaudziši. Krāj. Rīta skaņas. Jelgavā 1903.
- J. Meisters: Kaudzītes Matīss un luterāņu baznīca. Latv. Grām. 1930., Nr. 2.
- J. Misiņš: Kaudzišu darbu izstāde Rīgas Latv. biedrības namā. Krāj. Kaudzītes M. 75 gadu jubileja. Cēsis—Rīgā 1924.
- A. Niedra: Mērnīku laiki. Austrums 1903., Nr. 11.
- Pārstrautu Jānis: Domas par tautiskās dzejas nodibināšanu. Rīgā un Tērbatā 1881.
- R. Tautmīlis-Bērziņš: Iz latviešu teātra vēstures. Balt. Vēstn. 1905., Nr. 126.
- Vaidelots: Literāriskas vēstules. Rota 1885., Nr. 30.
- Vensku Edvards (Haralds): Mērnīku laiki. Balss 1880., Nr. 67.
- T. Zeiferts: 1) Kaudzītes Matīss. Latv. rakstn. vēst. II Rīgā 1923.
2) Kaudzītes Reinis. Turpat.
3) Kaudzītes Matīsa 75. dzimšanas diena. I. M. M. 1923., Nr. 9.
4) Kaudzītes Matīsa 75 gadi. Krāj. Kaudzītes Matīsa 75 gadu jubileja. Cēsis—Rīgā, 1924.

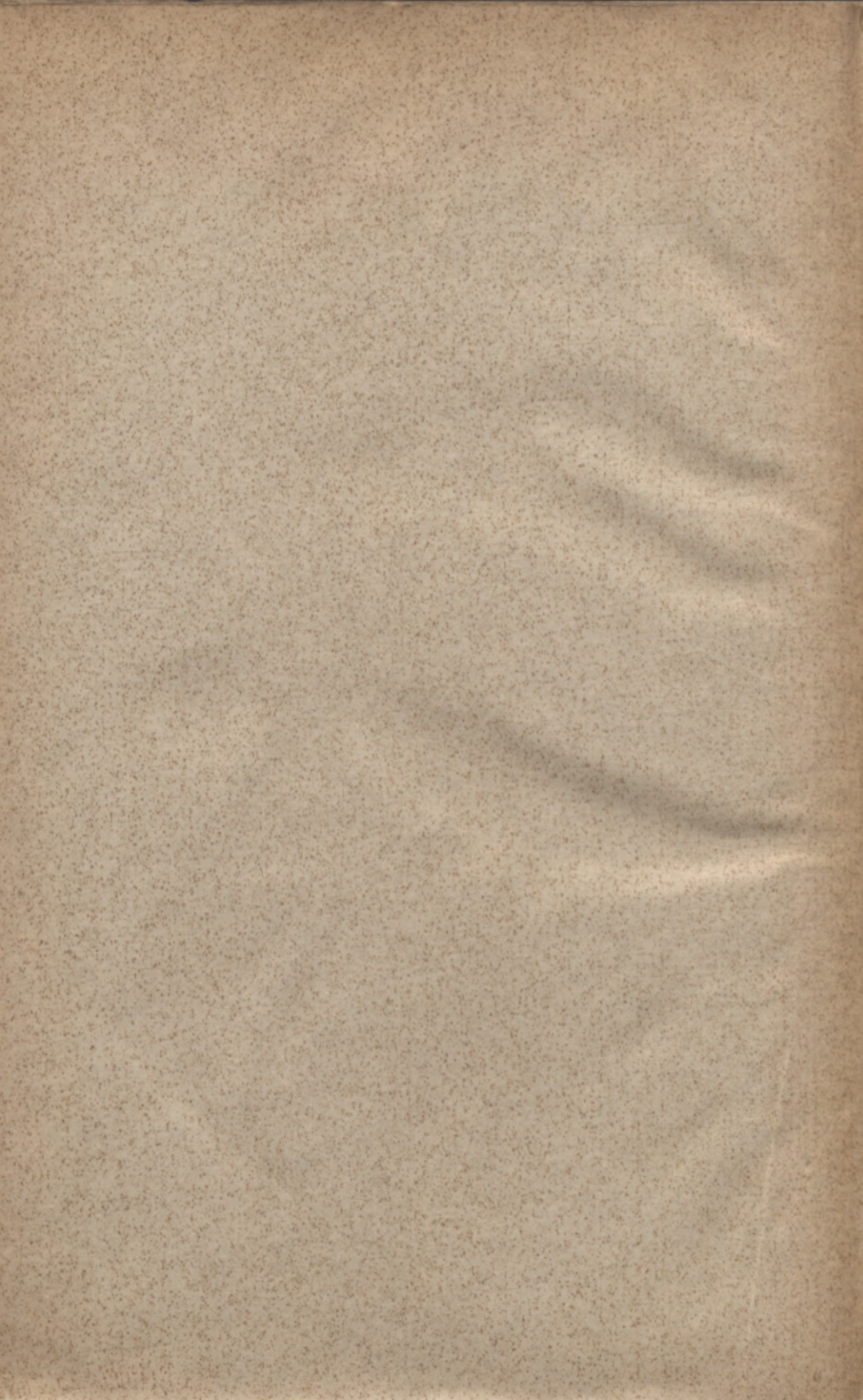

81635

7. SEP 1935

Q 1635

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0304053469